

अध्याय एक : शोध परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

भाषा समाजको सम्पत्ति हो। भाषा शब्दको निर्माण संस्कृतको 'भाष्' धातुमा आ (टाप्) प्रत्यय लगेर बनेको हो। जसको अर्थ बोल्नु वा भन्नु भन्ने हुन्छ र आ (टाप) ले स्त्रीबोधक प्रत्ययलाई जनाउँदछ। भाषा विचार विनिमयको माध्यम हो (न्यौपाने, २०६६:१), विचार विनिमय गर्ने अरू माध्यमहरू: आँखा फिम्क्याएर, हातले इशारा गरेर, ताली बजाएर पनि गर्न सकिन्छ। त्यसैगरी पशुपंक्षीले पनि आ-आफ्नै आवाज निकालेर विचार व्यक्त गर्दछन् तर यिनीहरूलाई भाषा भनिँदैन। भाषा भन्नाले स्वर र व्यञ्जनजस्ता स्पष्ट छुट्याउन सकिने गरी मान्छेको उच्चारण अवयवद्वारा उच्चारित आवाज भन्ने बुझिन्छ। यसरी व्यापक अर्थमा केही कुरा व्यक्त गर्ने सङ्केतलाई भाषा भनिए पनि भाषा वैज्ञानिक सन्दर्भमा मानवीय उच्चारण अवयवद्वारा उच्चारित यदुच्छिन्न ध्वनिप्रतीकहरूको व्यवस्थालाई भाषा भन्ने गरिएको छ (न्यौपाने, २०६६:१)।

रूपिमभन्दा माथिल्लो पदावलीभन्दा सानो अर्थपूर्ण भाषिक एकाइ शब्द हो। एक वा एकभन्दा बढी अक्षरहरू मिलेर बनेको स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुन सक्ने अर्थपूर्ण एकाईलाई शब्द भनिन्छ (बस्नेत, २०७१:९)। शब्दहरू स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुन सक्दछन्। जस्तै : घर, पुस्तक, कलम आदि स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ, त्यसैले यी शब्द हुन् तर उपसर्ग (वि, सु, निर आदि) र प्रत्यय (आलु, एलु, इक) आदि स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग गर्न सक्दैनन् त्यसैले यी शब्द होइनन्। त्यस्तै गर, पद, लेख् आदि धातुहरू अर्थयुक्त भए पनि तिनको स्वतन्त्र प्रयोग नहुने भएकाले ती पनि शब्द मानिँदैनन् (भट्टराई, २०६२:१२)।

स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुने भाषाको सानो तर अर्थपूर्ण एकाईलाई शब्द (Word) भनिन्छ। 'घर, घरेलु, पानी, पन्यालो' आदि स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुने र अर्थपूर्ण पनि हुने भएको हुँदा ती शब्द हुन्, तर उपसर्ग (प्र, वि, निर) आदि तथा प्रत्यय (एलु, आलो, एर आदि) को प्रयोग स्वतन्त्र रूपमा नहुने र तिनको अर्थ पनि नभएकाले ती शब्द होइनन्। जस्तै (गर, पद, लेख् आदि) धातुहरू अर्थयुक्त भए पनि तिनको स्वतन्त्र प्रयोग नहुने भएकाले ती पनि शब्द मानिँदैनन्। वाक्यमा प्रयोग भएका वा प्रयोग हुन योग्य शब्दलाई 'पद' पनि भनिन्छ (बराल र एटम, २०६६:८)। नेपाली भाषाका शब्दहरूलाई विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ती निम्नअनुसार रहेका छन् :

- (क) स्रोतका आधारमा
- (ख) बनोट/व्युत्पत्तिका आधारमा
- (ग) कार्यका आधारमा

(क) स्रोतका आधारमा शब्द वर्गीकरण

नेपाली भाषामा विभिन्न स्रोतबाट आएका शब्दहरू छन्। नेपाली भाषाको शब्द भण्डारलाई हेर्ने हो भने यसमा प्रयोग हुने ठेट शब्दहरूका साथसाथै विभिन्न भाषाबाट आएका शब्दहरू पनि छन्। त्यसैले भाषिक स्रोतका आधारमा हेर्दा नेपाली भाषाका शब्दहरूलाई निम्न दुई प्रकारमा विभाजन गर्न सकिन्छ :

(अ) मौलिक शब्द

(आ) आगन्तुक शब्द

(अ) मौलिक शब्द

संस्कृत शब्दबाट नेपाली भाषामा आएका शब्दहरूलाई मौलिक शब्द भनिन्छ। नेपाली भाषामा भारोपेली भाषा परिवारको संस्कृत भाषाबाट प्राकृत हुँदै विकसित भएको भाषा हो (बराल, २०६६:४३)। संस्कृत भाषाका शब्दहरू मार्फत नेपालीको शब्द भण्डार पूर्ण छ। संस्कृत भाषाबाट आएका शब्दहरूलाई मौलिक शब्द भनिन्छ। मौलिक शब्दहरू पनि निम्न दुई प्रकारका छन् :

- तत्सम शब्द
- तद्भव शब्द

तत्सम शब्द

संस्कृत भाषाबाट सोभै वा जस्ताको त्यस्तै रूप परिवर्तन नभई नेपाली भाषामा आएका शब्दहरू तत्सम शब्द हुन्। संस्कृतमा 'तत्' को अर्थ त्यो र 'सम्' को अर्थ समान भन्ने हुन्छ। यस अर्थमा तत् समान वा संस्कृत समान, नेपालीमा प्रयोग भएका शब्दहरू तत्सम शब्दहरू भन्ने हुन्छ। 'अरू भाषाबाट रूप नफेरि आफ्नो भाषामा आएर जस्ताको त्यस्तै चलेका शब्द तत्सम शब्द हुन् (ने.बृ.श., २०४०:५८२)। जस्तै : अग्नि, करुणा, निद्रा, पुत्र, सुख, मूर्ति, हंस, ईश्वर आदि।

तद्भव शब्द

संस्कृत भाषाबाट सोभै नभएर प्राकृत र अप्रभंस हुँदै रूप फेरिएर नेपाली भाषामा प्रयोग भएका शब्द तद्भव शब्द हुन्। जस्तै :

संस्कृत	प्राकृत	नेपाली
कर्म	कम्म	काम
अग्नि	अग्गि	आगो
चक्र	चक्क	चक्का

(आ) आगन्तुक शब्द

संस्कृत भाषा बाहेक अन्य भाषाबाट नेपाली भाषामा आएका शब्दहरूलाई आगन्तुक शब्द भनिन्छ (शर्मा, २०५८:२७) । आगन्तुक शब्दलाई पनि दुई प्रकारमा विभाजन गरिएको छ :

देशज : देशभित्रका अन्य भाषाबाट तथा भाषिकाबाट नेपाली भाषामा आएका शब्दहरू देशज आगन्तुक शब्द हुन्, जस्तै : क्वाँटी, डम्फू, रोदी, सेलो, मुन्धुम आदि ।

विदेशज : नेपाल बाहिरका वा अन्य देशका भाषाबाट आएका शब्द विदेशज आगन्तुक शब्दहरू हुन्, जस्तै : चाउमिन, जेल, लगाम, डिलक्स, टेलिफोन, मोबाइल आदि ।

(ख) बनोट/व्युत्पत्तिका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

भाषामा नयाँ शब्द बनाउने वा रचना गर्ने काम शब्द रचना (Word Formation) हो । शब्द रचनालाई शब्दनिर्माण वा शब्दको व्युत्पादन (Derivation) पनि भनिन्छ ।

शब्द निर्माण प्रक्रियामा भाषाको नियमानुसार आधार तत्त्वसँग आधेय तत्त्वको मेल वा जोड गरिन्छ । नेपाली धातु र शब्दले आधार तत्त्वको काम गरेका हुन्छन् भने उपसर्ग, प्रत्यय, शब्द आदिले आधेय तत्त्वको काम गरेका हुन्छन् । नेपाली भाषामा शब्द निर्माण गर्नका लागि उपसर्ग, प्रत्यय, समास र द्वित्व पद्धतिहरू प्रयोग गरिन्छन् ।

शब्दको बनोट हेर्दा भाषामा केही शब्दहरू धातु वा शब्दमा उपसर्ग, प्रत्यय लागेर तथा शब्द नै दोहोरिएर निर्माण गरिएका हुन्छन् भने केहिको चाहिँ व्युत्पत्ति हुँदैन । ती आफैँ बनेका देखिन्छन् । आफैँ बनेका र बनाइएका आधारमा शब्द मूल र व्युत्पन्न गरी दुई प्रकारका हुन्छन् (बराल र एटम, २०६६:५१) । ती निम्न लिखित छन् :

(अ) मूल शब्द

(आ) व्युत्पन्न शब्द

(अ) मूल शब्द

मूल शब्दको बनोट हुँदैन, त्यसैले यसलाई अव्युत्पन्न वा स्वतः निर्मित शब्द पनि भनिन्छ । यस्तो शब्दलाई टुक्र्याउन सकिँदैन । नेपालीमा उपसर्ग तथा प्रत्यय नलागेका अनि समास र द्वित्व नभएका शब्दहरू मूल शब्दका रूपमा रहन्छन् । यसलाई रूढ शब्द पनि भनिन्छ (बराल र एटम, २०६६:५२) । जस्तै: घर, भ्याल, पानी, रातो, केटो, ठाँठ, ऐन आदि ।

(आ) व्युत्पन्न शब्द

बनोट भएको शब्दलाई व्युत्पन्न भनिन्छ। व्युत्पन्नको अर्थ बनेको अर्थात् निर्माण गरिएको भन्ने हो। यस्तो शब्दलाई टुक्र्याउन सकिन्छ। नेपाली भाषामा यस्ता शब्दहरूमा उपसर्ग, प्रत्यय, समास, द्वित्व आदि प्रक्रियाबाट बनेका शब्दहरू हुन्छन्, जस्तै :

- संहार . सम्+हार
- बेदना . दाना+नभएको
- भ्रमल्लो . भ्रम्लो+भएको
- दोबाटो . दुईबाटोको संगम
- नौरङ्गी . नौओटा रङहरू भएको

(ग) कार्यका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

वाक्यमा शब्दले गर्ने कामका आधारमा शब्दहरूको व्याकरणात्मक कार्यअनुसार गरिने वर्गीकरणलाई कार्यका आधारमा शब्द वर्गीकरण भनिन्छ। व्याकरणात्मक कार्यका आधारमा शब्दलाई दुई भागमा विभाजन गरिएको छ (ढुङ्गेल र भट्टराई २०६६:९ र १०)।

- (अ) विकारी शब्द
- (आ) अविकारी शब्द

(अ) विकारी शब्द

वाक्यमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष आदिको आधारमा रूप परिवर्तन हुने पदहरूलाई विकारी शब्द भनिन्छ। यस अन्तर्गत नाम, सर्वनाम, विशेष र क्रिया पर्दछन् (भट्टराई, २०६६:१०)।

व्याकरणीय कोटी लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, वाच्य आदिका आधारमा रूप परिवर्तन वा विकार हुने शब्दलाई विकारी शब्द भनिन्छ (लम्साल, २०६७:११६)। विकारी शब्दहरू निम्नप्रकारका छन् :

- नाम
- सर्वनाम
- विशेषण
- क्रियापद

नाम

कुनै वस्तु वा पदार्थ तथा यिनीहरूमा हुने गुण वा भाव बुझाउने शब्दलाई नाम (Noun) भनिन्छ। नाम शब्द 'को', 'के' भन्ने प्रश्नको उत्तरका रूपमा आउँछ। परम्परागत आधारमा नामलाई पाँच भागमा विभाजन गरिएको छ (बराल र एटम, २०६६:१०)।

- व्यक्तिवाचक नाम : कुनै व्यक्ति, वस्तु वा ठाउँ विशेष आदिलाई किटान गरी प्रयोग गरिने शब्दलाई व्यक्तिवाचक नाम भनिन्छ (काफ्ले र काफ्ले, २०६७:२१)। जस्तै : सीता, राम, तिहार, सगरमाथा, नेपाल, कोशी, मेची आदि।
- जातिवाचक नाम : एक जाति विशेष बुझाउने शब्दलाई जातिवाचक नाम भनिन्छ (काफ्ले र काफ्ले, २०६७:२१), जस्तै : परेवा, विद्यार्थी, सहर, मान्छे, गाई, भैसी, कुकुर, चरा, नदी आदि।
- समूहवाचक नाम : व्यक्ति वा वस्तुको समूह विशेषलाई बुझाउने शब्दलाई समूहवाचक नाम भनिन्छ (काफ्ले र काफ्ले, २०६७:२२)। जस्तै : हुल, बथान, सेना, ताँती, जुलुस, रास, भुप्पो, गोलो आदि।
- द्रव्यवाचक नाम : गन्न नसकिने तर नाप तौलका माध्यमबाट मात्र मापन गरिने पदार्थ विशेषलाई जनाउने शब्दलाई द्रव्यवाचक नाम भनिन्छ (काफ्ले र काफ्ले, २०६७:२२), जस्तै: पानी, तेल, माटो, दूध, घ्यू, सुन, चामल, हावा आदि।
- भाववाचक नाम : मानिसका मनका भाव, अवधारणा आदि बुझाउने शब्दलाई भाववाचक नाम भनिन्छ (काफ्ले र काफ्ले, २०६७:२२), जस्तै: दया, प्रेम, सहानुभूति, दुःख, पीडा, घृणा, पढाई आदि।

सर्वनाम

नाम, नाम पद समूह तथा वाक्यको सट्टामा प्रयोग गरिने शब्दलाई सर्वनाम (Pronoun) भनिन्छ। म, तँ, ऊ, त्यो, यो, तपाईं, उहाँ, जो, को, आफू आदि सर्वनाम हुन्। सर्वनामको प्रयोग निम्नानुसार हुन्छ।

नामको सट्टामा : हरिले राम्ररी पढ्यो। ऊ राम्रो श्रेणीमा उत्तीर्ण भयो।

नाम पद समूह : उसले राम्रा पुस्तकहरू किन्यो र ती निकै उपयोगी छन्।

वाक्यको सट्टा : परिश्रमी राम परीक्षामा उत्तीर्ण भयो।

यो राम्रो कुरा हो (बराल र एटम, २०६६:१५)।

सर्वनामको वर्गीकरण निम्नानुसार गर्न सकिन्छ (बराल र एटम, २०६६:३४)

व्यक्तिवाचक →

- प्रथम पुरुष वाचक (म, हामी)
- द्वितीय पुरुषवाचक (तँ, तिमी, तपाईं, हजुर)
- तृतीय पुरुषवाचक (ऊ, त्यो, उहाँ)

दर्शकवाचक →

- समीपवाचक (यो, यी, यिनी)
- दुरवाचक (त्यो, ती, ऊ, तिनी)

सम्बन्धवाचक →

- निश्चयवाचक (जो, जे, जुन)
- अनिश्चयवाचक (जोसुकै, जेसुकै, जुनसुकै)

प्रश्नवाचक → (को, के, कुन)

निजवाचक → (आफू, आफ्नो)

विशेषण

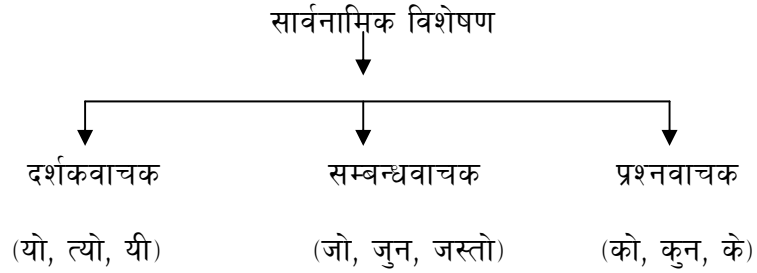
नामको गुण, दोष, सङ्ख्या आदि विशेषता बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ। नामसँग गरिने 'कुन', 'कस्तो', 'कति', 'कत्रो' आदि प्रश्नका उत्तरमा विशेषण आउँछ (बराल र एटम, २०६६:१९), जस्तै : सानो, अग्लो, बाठी, पिरो, पच्चिस, थोरै, जेठो, ठूलो आदि। सामान्यतया विशेषण निम्न चार प्रकारका छन् :

- गुणबोधक : नामको गुण दोष आदि बुझाउने शब्दलाई गुणबोधक विशेषण भनिन्छ। यसले निम्नलिखित कुराहरू बुझाउने गर्दछ : रङ, स्वाद, स्वभाव, छाँट, बानी, अवस्था, आकार, समय, स्थान, वस्तु, जाति (बराल र एटम, २०६६:२०)।
- सङ्ख्याबोधक : नाम र सर्वनामको सङ्ख्या, क्रम, तथा आवृत्ति आदिलाई बुझाउने विशेषणलाई सङ्ख्याबोधक विशेषण भनिन्छ।

नामको निश्चित वा अनिश्चित सङ्ख्या, क्रम तथा आवृत्ति बुझाउने विशेषणलाई सङ्ख्याबोधक विशेषण भनिन्छ (बराल र एटम, २०६६:२०)।

- निश्चित सङ्ख्या : एक, दश, पच्चीस, सय आदि।
- अनिश्चित सङ्ख्या : दशौं, सयौं, हजारौं, लाखौं, करोडौं आदि।
- आवृत्ति : दोब्बर, तेब्बर, दुगुना, तीनगुना आदि।
- क्रम : पहिलो, दोस्रो, तेस्रो, पाँचौं आदि।
- प्रत्येक वाचक : एकएक, प्रत्येक, हरेक आदि।

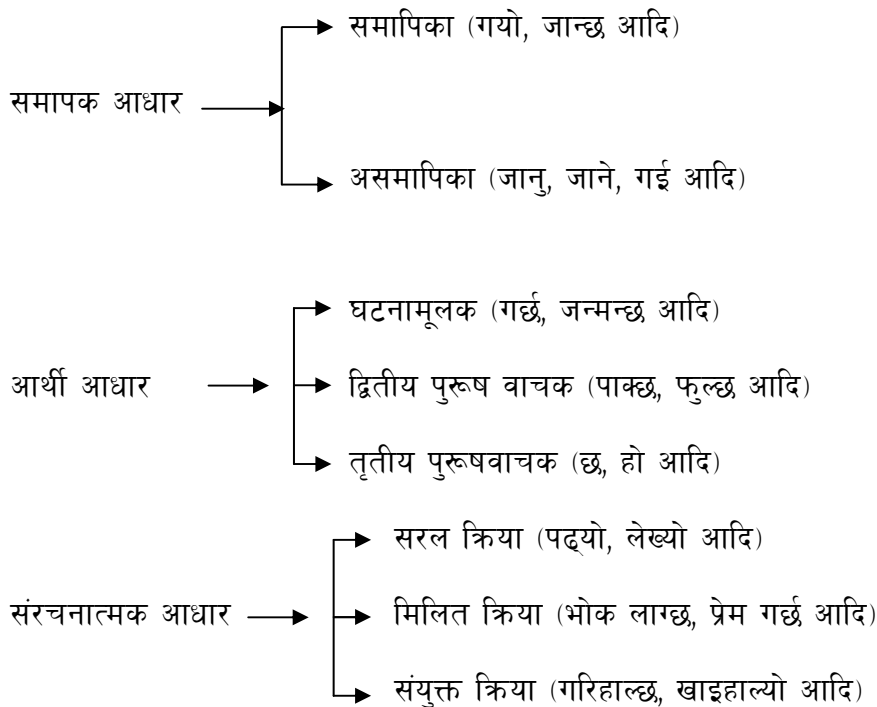
- परिमाणबोधक : सङ्ख्या नबुझाई कुनै वस्तुको यति, उति, भन्ने परिमाण वा मात्रा बुझाउने विशेषणलाई परिमाणबोधक विशेषण भनिन्छ । जस्तै : धेरै, थोरै, अलिकति, यति, उति, प्रशस्त, धेरैजसो आदि (बराल र एटम, २०६६:२०) ।
- सार्वनामिक विशेषण : विशेषणका रूपमा प्रयोग हुने सर्वनामलाई सार्वनामिक विशेषण भनिन्छ । सार्वनामिक विशेषण निम्नप्रकार छन्

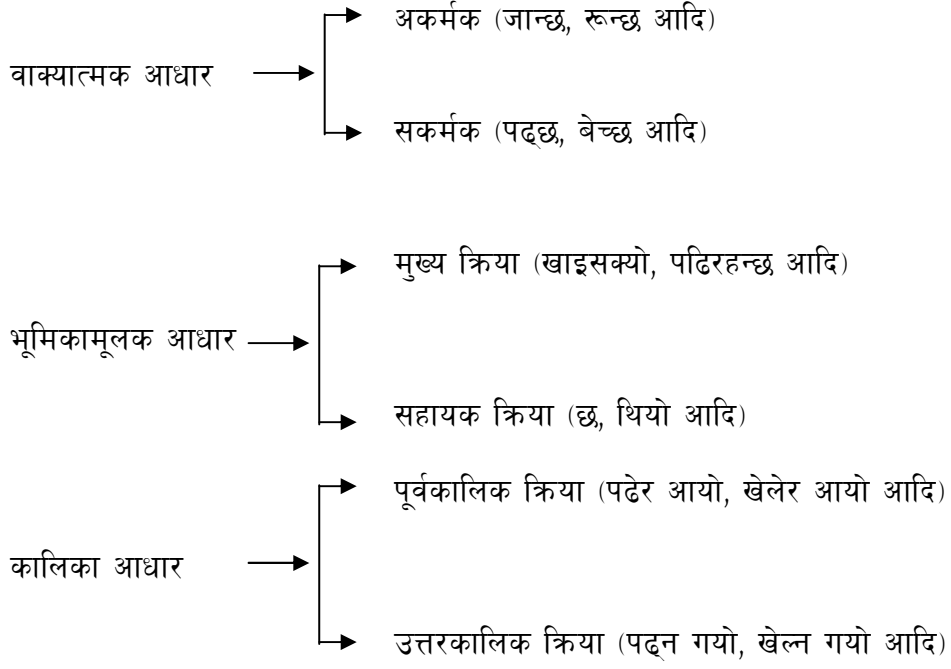

क्रियापद

वाक्यमा कर्ताले गरेको काम, घटेको घटना अथवा स्थिति बुझाउने शब्दलाई क्रियापद भनिन्छ । क्रियापदले वाक्यमा विधेयको काम गर्छ र वाक्यलाई टुङ्ग्याउँछ । जस्तै : रामले भात खायो, राम लड्यो र रामले भात खान्छ आदि वाक्यमा प्रयोग भएका शब्दहरू : खायो, लड्यो, खान्छ आदि शब्दले कर्ताले गरेको काम, घटेको घटना वा स्थितिलाई बुझाउँछ (बराल र एटम, २०६६:२४) ।

वाक्यमा कर्ताले गरेको काम, घटेको घटना वा स्थिति बुझाउने शब्दलाई क्रियापद भनिन्छ (बराल र एटम, २०६६:३९) । क्रियालाई विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

(आ) अविकारी

रूप परिवर्तन नहुने शब्दलाई अव्यय भनिन्छ । वाक्यमा प्रयोग हुँदा लिङ्ग, वचन, पुरुष आदिका आधारमा अव्ययको रूपायन हुँदैन । त्यसैले यसलाई विकारी उत्पन्न नहुने वा अविकारी पनि भनिन्छ । नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद बाहेकका सबै शब्दहरू अव्यय हुन् । क्रियाविशेषण/क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात गरी अव्यय शब्दका पाँच प्रकार छन् (बराल र एटम, २०६६:२७) ।

क्रियायोगी : धेरै, राम्ररी, प्याट्ट, फ्याट्ट

नामयोगी : मुनि, पट्टि, बमोजिम

संयोजक : र, तथा, जब, तब

विस्मयादिबोधक : आहा, ओहो, आम्मै, ऐया

निपात : त, नि, पो, ल

क्रियाविशेषण/क्रियायोगी

क्रियाको विशेषता बुझाउने वा तिनको अर्थमा केही थप्ने शब्दलाई क्रियाविशेषण भनिन्छ । किन, कहिले, कहाँ, कसरी, के गरी र कति प्रश्नको उत्तर आउने शब्दलाई क्रियायोगी वा क्रियाविशेषण भनिन्छ । क्रियाविशेषणलाई निम्न प्रकार विभाजन गर्न सकिन्छ:

समयवाचक : हिजो, आज, भर्खर, सबेरै, बिहान आदि ।

स्थानवाचक : भित्र, बाहिर आदि ।

परिमाणवाचक : यति, थोरै, धेरै, निकै, अलिकति आदि ।

रीतिवाचक : राम्ररी, भ्वाट्ट, सुटुक्क आदि ।

परिस्थितिवाचक : गरेकोमा, जानुपर्नेमा आदि ।

आवृत्तिवाचक : एकपल्ट, दुईचोटी आदि ।

कारणवाचक : पढनाले, आएकाले, गर्नाले आदि ।

क्रियान्तरवाचक : हेरी, सुनी, खाई आदि ।

नामयोगी

नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियाविशेषणसँग जोडिएर क्रियासँगै सम्बन्ध देखाउने शब्दलाई नामयोगी भनिन्छ (भुजेल, २०६५:२३) ।

नामिक शब्द (नाम, सर्वनाम, विशेषण)का पछाडि जोडेर प्रयोग गरिने र शब्दहरूका बीचमा सम्बन्ध गाँस्ने अव्यय शब्दलाई नामयोगी भनिन्छ । नामयोगी सम्बन्धवाचक अव्यय हो । यसले नाम र नामस्थानिक पद/पदावलीसँग आई क्रियापद र अन्य नामिक पदसँग विभिन्न आर्थी सम्बन्ध देखाउँछ (अधिकारी, २०४९:४३) । नामयोगीलाई निम्नअनुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

समयवाचक : पहिले, पूर्व, अघि, पछि आदि ।

स्थानवाचक : माथि, मुनि, भित्र, वरिपरि, नजिक आदि ।

रीतिवाचक : समान, भैं, जस्तै, भन्दा, सामु, अनुसार आदि ।

अवधिवाचक : मात्र, केवल, सम्म, मध्ये आदि ।

दिशावाचक : तर्फ, तिर, सामुन्ने आदि ।

अभाववाचक : बाहेक, सिवाय, तिना आदि

सहार्थवाचक : सँग, सहित, समेत आदि ।

हेतुवाचक : निम्ति, लागि, खातिर आदि ।

संयोजक

दुई वा दुईभन्दा बढी पद, पदावली तथा उपवाक्य जोड्न प्रयुक्त हुने अव्यय पदलाई संयोजक भनिन्छ । संयोजकलाई योजक पनि भनिन्छ । यसले वाक्यमा एकभन्दा बढी व्याकरणात्मक एकाईहरूलाई जोडेर समुच्चय गर्दछ । जस्तै : र, तर, पनि, किनभने, जब, तब, तापनि, आदि (भट्टराई, २०६५:४३) । संयोजक दुई प्रकारका हुन्छन् :

सापेक्ष संयोजक (जो, जे, जुन, जब, तब आदि)

निरपेक्ष संयोजक (र, अनि, तर आदि)

विस्मयादिबोधक

मानिसका मनमा उब्जेका संवेग (हर्ष, आश्चर्य, खुसी, दुःख, घृणा, प्रशंसा) आदि भावलाई बुझाउन प्रयोग गरिने अव्यय शब्दलाई विस्मयादिबोधक भनिन्छ। विस्मयादिबोधक शब्द प्रायः वाक्यका सुरूमा चिह्न (!) सहित प्रयोग गरिन्छ। यसको प्रयोगमा वाक्यको कुनै तत्त्व लुकेर अपुरो पनि हुन सक्छन्। जस्तै : आम्मै, ऐया आदि (बराल र एटम, २०६६:३२,३३)।

विस्मयादिबोधक शब्दलाई निम्नअनुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

प्रशंसावाचक : आहा !, स्यावास !, धन्यवाद ! आदि।

शोकवाचक : हाय !, कठै !, विचरा ! आदि।

आश्चर्यवाचक : ओहो !, ल !, आम्मै ! आदि।

घृणावाचक : छि !, धत् !, थुक्क !, छिछि ! आदि।

पीडावाचक : ऐया !, उफ् !, आत्थु ! आदि।

सम्बोधनवाचक : ए !, हो !, ओ ! आदि।

उपहास : आहा !, हिहि ! आदि

अपशोच : ज्या ! आदि

अनुभूति : ए !, अँ !, ओ ! आदि (भट्टराई, २०६२:५३, ५४)

निपात

आफ्नो स्वतन्त्र अर्थ नभएको तर वाक्यमा विभिन्न धारणा, अनुभूति र अभिव्यक्तिलाई सहज ढङ्गले प्रकट गर्न सहयोग पुऱ्याउने र भिन्नता समेत ल्याउन सक्ने अवयव शब्दलाई निपात भनिन्छ, जस्तै : अरे, नाई, नि, है आदि (बराल र एटम, २०६५:२३)।

वाक्यमा प्रयुक्त निकटवर्ती शब्द वा वाक्यमा अर्थ द्योतन गर्ने अव्यय शब्द निपात हुन्। अव्यय भए पनि यी क्रियायोगी, नामयोगी र संयोजकबाट स्पष्टतः भिन्न देखिन्छन्। यस्ता निपातहरूले पदावली तथा वाक्यहरूमा खास पद वा वाक्यकै अर्थलाई उजिल्याउन मद्दत गर्ने हुँदा यिनीहरूको आफ्नो खास अर्थ हुँदैन। नै, मात्र, केवल, चाहिँ, ल, है, क्यारे आदि निपात हुन् (दाहाल २०६७:२६)।

वाक्यमा प्रयुक्त निकटवर्ती शब्द वा वाक्यका अर्थलाई नै द्योतन गर्ने अव्यय पद निपात हुन्। अव्यय भए पनि यी क्रियायोगी र संयोजकत्वबाट स्पष्टता भिन्न देखिन्छन् (अधिकारी, २०७१:७७)।

तत्समको अर्थ 'पहिले भएजस्तै' भन्ने हो। संस्कृत भाषाबाट जस्ताको त्यस्तै नेपालीमा आएका शब्दलाई तत्सम भनिन्छ। यस्ता शब्दहरू लेख्दा संस्कृतकै वर्णविन्यास प्रयोग गरिन्छ,

जस्तै : अक्षर, अभिनेत्री, उपस्थित, एकाइकी, ज्ञान, तिथि, वाणी, षडयन्त्र आदि (बराल र एटम, २०६६:२८) ।

तत्सम शब्द नेपालीको पुर्ख्यौली भाषा अर्थात संस्कृत स्रोतबाट रूप परिवर्तन नगरी नेपाली भाषामा आएका 'तत्' संस्कृत भाषा र 'सम्' त्यसबाट अपरिवर्तित भएर उस्तै रूपमा आएका शब्दलाई तत्सम शब्द भनिन्छ, जस्तै : पुस्तक, पुत्र, बुद्धि, पिता, माता, सम्पादक, सहमति, अग्नि आदि (लम्साल र अन्य, २०६५:२४) ।

'कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दको अध्ययन' शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार गरिएको छ । विभिन्न शब्दहरू (तत्सम, तद्भव र आगन्तुक) मध्ये यस शोधपत्रमा तत्सम शब्दको मात्र अध्ययन गरिएको छ । यो शोधपत्र तयार गर्नुपूर्व माध्यमिक तह कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्द अध्ययन नगरिएकाले यस शीर्षकमा अध्ययन गर्न आवश्यक देखिएको छ । यस शोधपत्रले कक्षा नौ र दशमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई शब्दभण्डारको ज्ञान अभिवृद्धि गर्नुका साथै अध्ययनरत शिक्षकवर्गमा पनि सहयोग पुऱ्याउने छ भन्ने अपेक्षा राखी यो शोधपत्र तयार पारिने छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र त्रि.वि. शिक्षा शास्त्र सङ्काय जनता बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको पाठ्यांश नेपा.शि.५९८ को प्रयोजनार्थ तयार पारिने छ ।

१.२ समस्या कथन

माध्यमिक तह कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू सम्बन्धी समस्यालाई बुँदागत रूपमा निम्नअनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- क) कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधाका तत्सम शब्दहरू के-कस्ता रहेका छन् ?
- ख) निबन्धहरूका तत्सम शब्दहरूका बनोट कस्ता छन् ?
- ग) निबन्धका तत्सम शब्दहरूको अवस्था कस्तो छ ?
- घ) निबन्धका तत्सम शब्दहरूको आवृत्तिको अवस्था कस्तो छ ?
- ख) कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधाका तत्सम शब्दहरू कुन-कुन वर्ग, बनोट अन्तर्गत पर्दछन् ?

१.३ अध्ययनको औचित्य

यस शोध कार्यमा माध्यमिक तह कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको व्यवस्थित अध्ययन गरिएको छ। यस शोधपत्रमा कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको प्रयोग के-कति भएका छन्, ती शब्दहरूको निर्माण प्रक्रिया कस्ता छन्, ती शब्दहरू कुन शब्दवर्गका र ती कति आवृत्ति भएका छन् भन्ने कुराको खोजी गरिएको छ। कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको खोजी गरी अध्ययन विश्लेषण गर्नु नै यस शोधपत्रको औचित्य रहेको छ।

तत्सम शब्द भन्नाले संस्कृतबाट जस्ताको त्यस्तै अर्थात् रूप परिवर्तन नभई नेपाली भाषामा आएका भन्ने बुझिन्छ। यस्ता शब्दहरूका प्रयोगले कुनै पाठ अथवा विषयवस्तुलाई दुर्बोध र क्लिष्ट बनाउँछ। यस स्थितिमा कक्षा नौ र दशमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूलाई अध्ययन गर्न सहयोग पुग्छ भने अध्यापन गराउने शिक्षकहरूलाई मार्ग निर्देशन गर्ने कार्य यस शोधपत्रले गर्ने छ। साथै कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू के-कति मात्रामा प्रयोग भएका छन्, ती निबन्धहरू विद्यार्थी अनुकूल छन् छैनन् ती तत्सम शब्दहरू विद्यार्थीको स्तर अनुकूल छन् छैनन् भन्ने कुराको जानकारी यस शोधपत्रले दिने छ। पाठ्यक्रम निर्माता तथा पाठ्यपुस्तक लेखक र अन्य सरोकारवालाहरूलाई समेत यस शोधकार्यले सहयोग गर्ने छ।

यस शोध कार्यले कक्षा नौ र दशमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूमा शब्दभण्डारसम्बन्धी ज्ञान विज्ञानका शब्दज्ञान अभिवृद्धि गर्ने तथा शिक्षकवर्गलाई समेत अध्यापन गर्न मार्गनिर्देश गर्ने भएकाले यस शोध कार्य औचित्यपूर्ण रहेको छ। विद्यार्थी र शिक्षकमा मात्र नभई पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माता, अन्य सरोकारवाला लगायत साहित्यप्रेमीहरू समेतलाई यस शोधपत्रले मार्ग निर्देशन गर्ने हुँदा यो शोधकार्य महत्त्वपूर्ण रहेको छ।

१.४ अध्ययनको उद्देश्य

यो अध्ययन निम्नलिखित उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ :

- क) माध्यमिक तह कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा के-कस्ता तत्सम शब्दहरू रहेका छन् पत्ता लगाउनु,
- ख) निबन्धका तत्सम शब्दहरूको बनोट प्रक्रिया पत्ता लगाउनु
- ग) निबन्धहरूका तत्सम शब्दहरूका अवस्था र आवृत्ति पत्ता लगाउनु

१.५ अध्ययनको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधकार्य प्रकाशक पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी, भक्तपुर कक्षा नौ र दशको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दको अध्ययनमा मात्र सीमित रहेको छ ।

१.६ पारिभाषिक शब्दहरू

तत्सम : संस्कृत भाषाबाट जस्ताको त्यस्तै अर्थात् रूप परिवर्तन नगरी नेपाली भाषामा आएका शब्दहरू,

उपसर्ग : मूल शब्दको अगाडि लाग्ने,

प्रत्यय : मूल शब्दको पछाडि लाग्ने परसर्ग,

समास : दुई शब्दहरू जोडिएर नयाँ शब्द निर्माण हुने प्रक्रिया,

द्वित्व : एउटै शब्द दोहोरिएर नयाँ शब्द निर्माण हुने प्रक्रिया,

अध्याय दुई : पूर्व कार्यको समीक्षा र धारणात्मक संरचना

२.१ पूर्व कार्यको समीक्षा

शोध प्रस्ताव जुन उद्देश्यले जुन विषयमा राखिएको छ, त्यसैसँग सम्बन्धित विषयमा त्यसभन्दा अघि भएका अध्ययन, अनुसन्धान, लेख रचना, टिपोट, अप्रकाशित शोधपत्र आदि प्राप्त भएसम्मका सामग्री अध्ययन गरी ती सबै कार्यको कार्य कारण शृङ्खलायुक्त टिप्पणीमूलक समीक्षा नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो । पूर्वकार्यको समीक्षाले शोधार्थीलाई स्पष्ट रूपमा मार्गनिर्देश गर्दछ, साथै शोधार्थीलाई सैद्धान्तिक पृष्ठभूमिको जानकारी हुने, के कस्ता समस्या छन् । त्यसको अवगत हुने, पुनरावृत्तिको सम्भावना हट्ने साथै सम्बन्धित विषयमा गहन अध्ययन गरी अनुसन्धान कार्यलाई अघि बढाउन सहयोग पुग्दछ । प्रस्तुत शोधकार्यमा निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दको अध्ययन गरिएको छ । नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त शब्दहरूका बारेमा यस पूर्व धेरै अध्ययन अनुसन्धान भएका छन् ।

खड्का (२०६७) द्वारा कक्षा ११ को सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययन शीर्षकमा स्नातकोत्तर उपाधि हासिल गर्ने प्रयोजनका लागि शोधकार्य सम्पन्न भएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा कक्षा ११ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथा विधामा प्रयोग गरिएका तत्सम शब्दहरूको अध्ययन गरिएको छ । तत्सम शब्दहरूको अर्थ, व्युत्पत्ति, पाठ र पृष्ठ सङ्ख्या समेत उल्लेख गरिएको छ । यो शोधकार्य महत्त्वपूर्ण अनुसन्धानको रूपमा रहेकाले पछिल्ला अनुसन्धान कार्यका लागि पनि स्रोत सामग्रीको रूपमा लिन सकिन्छ (खड्का, २०६७:९२) ।

भट्टराई (२०६६) द्वारा कक्षा पाँचको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट तत्सम शब्दहरूको अध्ययन शीर्षकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गतको नेपाली शिक्षा विभागबाट स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको प्रयोजनार्थ शोधकार्य सम्पन्न भएको पाइन्छ । उक्त शोधपत्रअनुसार कक्षा पाँचको नेपाली पुस्तकमा ३८.२४ प्रतिशत शब्दहरू प्रत्यय लागेर तत्सम शब्दको निर्माण भएको, उपसर्ग लागेर २०.५९ प्रतिशत शब्द निर्माण भएको र सन्धि एवम् समास प्रक्रियाबाट १२.५५ प्रतिशत तत्सम शब्दको निर्माण भएको कुरा उल्लेख गर्दै, तत्सम शब्दको वितरण कक्षा पाँचको स्तरअनुसार सन्तोषजनक नै रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । उक्त शोधकार्य पुस्तकालयीय विधि, तत्सम शब्दहरूको अध्ययन विश्लेषण विधिमा केन्द्रित भई गरिएको छ (भट्टराई, २०६६:४७ र ४८) ।

दाहाल (२०६७) द्वारा कक्षा ११ का सबैका नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययन शीर्षकमा जनता बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली शिक्षा विभागअन्तर्गत

स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको पाठ्यांश नेपा.शि. ५९८ को प्रयोजनका लागि तयार पारिएको देखिन्छ। उक्त शोधपत्रमा शब्दवर्ग, शब्द निर्माण प्रक्रिया, शब्दार्थ, पृष्ठ सङ्ख्या आदि उल्लेखित गरिएको पाइन्छ। कक्षा ११ को सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा 'आइमाई साथी' निबन्धमा २१३, 'भलादमी' निबन्धमा १२८, 'म फूल लिएर आउने छु' निबन्धमा ९४, 'आलु' निबन्धमा १२८ तत्सम शब्दहरू रहेका छन् भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ (दाहाल, २०६६, ५७)। शब्दको परिचय, वर्गीकरण र तत्सम शब्दहरूको अध्ययन विश्लेषण पुस्तकालयीय विधि, पाठ्यपुस्तक विधि अपनाइएको छ। दाहालको शोधकार्य उक्त तहमा अध्ययनरत र अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई तत्सम शब्दभण्डारमा सहयोग पुगेको छ। भावी विद्यार्थीहरूका लागि पनि मार्गनिर्देश गर्न सक्छ (दाहाल, २०६६:५७)।

बस्नेत (२०७१) द्वारा *स्नातक तह अनिवार्य नेपालीको कथा विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरू* शीर्षकमा शिक्षाशास्त्र सङ्काय, जनता बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग अन्तर्गत एम.एड. दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि शोधपत्र तयार पारेको पाइन्छ। उक्त शोधपत्रमा तत्सम शब्दहरूको शब्दवर्ग छुट्याउनुका साथै शब्दहरूको निर्माण प्रक्रिया, अर्थ, पाठ र पृष्ठ सङ्ख्या समेत उल्लेख गरेको पाइन्छ। उक्त शोध पत्रले सम्बन्धित तहमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी लगायत शिक्षक वर्गमा समेत सहयोग पुऱ्याउन सक्ने छ। उक्त शोधकार्यमा तत्सम शब्दको अध्ययन विश्लेषण पुस्तकालयीय विधि, पाठ्यपुस्तक विधिको प्रयोग गरिएको छ। जसमा निर्देशनका गर्न सक्ने गुण पाउन सकिन्छ।

२.२ पूर्व कार्यको उपयोगिता/कार्यान्वयन

पूर्वकार्यले यस अध्ययनमा निम्नानुसारको उपयोगिता हुनेछ :

- शीर्षकको किटान
- सामग्री सङ्कलन तथा विश्लेषणको विधि
- सम्भावित रूपरेखाको जानकारीको लागि

२.३ सैद्धान्तिक र धारणात्मक संरचना

यस शोधपत्र तयार गर्नका लागि पूर्व अनुसन्धानहरूलाई सूक्ष्म रूपमा अध्ययन गरिएको छ। यस अनुसन्धानलाई पूर्ण रूपमा तयार गर्न 'नेपाली बृहत शब्दकोश', 'नेपाली शब्दसागर', 'नेपाली शब्दकोश' र 'कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तक'लाई आधार मानिएको छ।

अध्याय तीन : अध्ययनको प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको संरचना

माध्यमिक तह कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको सङ्ख्यात्मक खोज गरिने हुनाले प्रस्तुत शोधपत्र सङ्ख्यात्मक प्रकृतिको रहेको छ । सङ्ख्यात्मक रूपमा तत्सम शब्दहरूको खोजी गरेर ती शब्दहरूको प्रकृति, बनोट, वर्ग, अर्थ, पाठको शीर्षक, पृष्ठ सङ्ख्या र विश्लेषण गर्नुपर्ने हुँदा यसमा पुस्तकालयीय विधि, पाठ्यपुस्तक विधि र विश्लेषण विधि अपनाइएको छ । शब्दहरूको तालिकीकरणका लागि दाहालको शोधपत्रलाई नमुनाका रूपमा राखिएको छ ।

३.२ जनसङ्ख्या नमूना

अनुसन्धान कार्य तथ्य, प्रमाण वा सामग्रीमा आधारित अध्ययन भएकाले निश्चित सामग्री अर्थात् जनसङ्ख्याको अध्ययन विश्लेषणमा आधारित हुन्छ । यस शोधपत्रमा जनसङ्ख्याको रूपमा कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूलाई लिइएको छ ।

३.३ नमुना छनौट प्रक्रिया

अनुसन्धान कार्यलाई कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययन नै नमुना छनौटका रूपमा रहेको छ ।

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरू

यस शोधपत्रमा निम्न साधनहरूको प्रयोग गरिएको छ :

(क) प्राथमिक स्रोत

यस शोधपत्रमा प्राथमिक स्रोतका रूपमा माध्यमिक तह कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकलाई लिइएको छ ।

(ख) द्वितीयक स्रोत

यस शोधपत्रमा द्वितीय स्रोतका साधनहरूको रूपमा नेपाली भाषा व्याकरण, भाषा विज्ञानका पुस्तकहरू र शब्दकोशहरू, अप्रकाशित शोधपत्रहरू र शिक्षक सुझाव तथा निर्देशनलाई लिइएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

शोधकार्य सम्पन्नताका लागि तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न निश्चित विधि र प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ। यस शोधपत्रमा पुस्तकालयीय विधिबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ। यस शोधपत्रमा माध्यमिक तह कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको सङ्कलन गरिएको छ। ती तत्सम शब्दहरूको अध्ययन तथा विश्लेषणका निम्ति नेपाली बृहत् शब्दकोश र प्रयोगात्मक शब्दकोशको सहायताबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ।

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण र व्याख्या

कुनै पनि शोधपत्र तयार गर्दा तथ्याङ्क सङ्कलन पश्चात निश्चित नियम र विधिमा आधारित भई तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ। यस शोधपत्रमा कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको सङ्कलन गरी नेपाली बृहत् शब्दकोश र अन्य सम्बन्धित पुस्तकहरूबाट तत्सम शब्दहरूको अर्थ, निर्माण प्रक्रिया, शब्दवर्गको स्थिति र तत्सम शब्दहरूको अवस्था तथा आवृत्तिको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ। पाठगत आधारमा तत्सम शब्दहरूको सङ्ख्यात्मक वा वितरण र आवृत्तिको स्थितिलाई तालिकीकरण गरिएको छ।

अध्याय चार : तत्सम शब्दको व्याख्या र विश्लेषण

संस्कृत भाषाबाट सोभै वा जस्ताको त्यस्तै रूप परिवर्तन नभई नेपाली भाषामा आएका शब्दहरू तत्सम शब्द हुन् । संस्कृतमा 'तत्' को अर्थ त्यो र 'सम्' को अर्थ समान भन्ने हुन्छ । यस अर्थमा तत् समान वा संस्कृत समान, नेपालीमा प्रयोग भएका शब्दहरू तत्सम शब्दहरू भन्ने हुन्छ । 'अरू भाषाबाट रूप नफेरि आफ्नो भाषामा आएर जस्ताको त्यस्तै चलेका शब्द तत्सम शब्द हुन् ।

प्रस्तुत शोधपत्र माध्यमिक शिक्षा कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश भएका दुईवटा निबन्ध रहेका छन् । ती मध्ये निबन्ध सुधा त्रिपाठीद्वारा लिखित **म को हुँ** निबन्ध रहेको छ । त्यसैगरी प्रकाशन समूहबाटै **जैविक खेती** निबन्ध रहेको छ । कक्षा दशको नेपाली पाठ्यक्रममा समावेश भएका तीनवटा निबन्धहरूमध्ये भैरव अर्यालको **जय भोलि !** रहेको छ । त्यसैगरी प्रकाशन समूहबाट नै **मिथिला चित्रकला** निबन्ध रहेको छ । र अन्त्यमा प्रकाशन समूहबाट नै **यन्त्रमानव** भन्ने निबन्ध समावेश गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रमा कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तक र कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश भएका पाँचवटा निबन्धहरूमा समावेश भएका तत्सम शब्दहरूको अध्ययन गरिएको छ । जसमा एकै पाठमा दोहोरिएका शब्दहरू तालिकामा समावेश गरिएको छैन ।

यी दुई पुस्तकमा नेपालका प्रसिद्ध निबन्धकारहरू सुधा त्रिपाठी तथा भैरव अर्याल जस्ता लेखकहरूले लेखेका निबन्धहरू समावेश छन् । त्यसैगरी सम्पादन मण्डलबाट नै प्रकाशनमा आएका निबन्धहरू पनि स्तरीय नै पाइयो ।

४.१ म को हुँ निबन्ध

यस निबन्धमा निबन्धकार सुधा त्रिपाठीले म भन्ने पात्रले आफू चोर भएको कुरा स्वीकार गर्दै आफू, जहाँ र जुनसुकै अवस्थामा पनि चोरी गर्ने कुरा उल्लेख छ । म पात्र फूलबारीमा गएर फूलको रङ्ग, सुगन्ध र त्यहाँको वातावरण सबै चोरी गर्ने कुरा स्वीकार गरेको छ । म वास्तविक चोर हुँ कि हुँइन भन्ने कुरा कुरा अरूले नै छुट्याउनु पर्छ तर जे भए पनि म चोर त चोर नै हुँ भन्ने कुरा उल्लेख गरेको छ । मानिसले वाध्यात्मक तरिकाले चोरी गर्नुपर्ने हुन्छ । उक्त कुरा मानिसलाई बाँच्नका लागि विभिन्न कुराको आवश्यक पर्ने हुनाले ती आवश्यक वस्तुहरू प्राप्त गर्नका लागि चोरी गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना हुन जान्छ । चोर्न पाएँ भनेर मैले जहाँ सुकै र जुनसुकै वस्तु पनि चोरी गर्न मिल्दैन । कोही हाँसै गरेका मान्छेको हाँसोको भाव चोरी गर्छु भने कोही रुँदै गरेका मानिसको रुवाइको भाव चोरी गर्छु । सधैंभरि अटल रहने पहाडको धैर्यतालाई पनि चोरी गर्छु । हिउँदको बेला पात फरेर वसन्त आएपछि पालुवा पलाएका वृक्षहरूको नवजीवनको भाव

चोर्छु । मैले आजसम्ममा सबैभन्दा बढी चोरी आमाबाट नै गरेको छु । मेरा निम्त संसारभरका आमाहरू मेरी आमामा आएर एकाकार भएका छन् । मेरी आमा जस्तै मेरी सिंगीनीको आन्तरिक भाव पनि मैले चोरें । संसारभरका आमाहरूलाई मेरै आमाको रूपमा रहेको भाव पनि मैले चोरें । यसरी मैले मेरो जीवनकालमा पाए जति र भ्याए जति चोरी गर्दा पनि अहिले म पहिलेभन्दा अभै कङ्गाल बन्दै गइरहेको छु । मैले यसरी चोरी गर्दा धनी भएको भए पक्कै पनि म कुरा गरिरहने थिइँन होला तर मैले आजसम्म चोरी गरेको कुरा एकै ठाउँमा जम्मा गरेको पक्कै पनि म धनी मानिस बन्ने थिएँ होला । तर चोरेको वस्तु असत्य हुन्छ । त्यसैले सत्यतामा ल्याउन नसकिएको होला । त्यो कुरा पनि चोर्नु पर्ने थियो कि त्यो मैले बुझ्नै सकिनँ । सुधा त्रिपाठीका निबन्धहरू सङ्ख्यात्मक रूपमा कमै देखिए पनि उत्कृष्ट निबन्ध लेखेको पाइन्छ । व्यङ्ग्यात्मक रूपमा साहित्य चोरी हुन्छ र चोरेको वस्तु साहित्यका माध्यमबाट अरूतिर खन्याउनु पर्छ भन्ने भाव व्यक्त गरेको पाइन्छ । म को हुँ निबन्धमा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको वर्ग, व्युत्पत्ति, अर्थ र पृष्ठ निम्नानुसार तालिकामा समावेश गरिएको छ ।

शब्द	वर्ग	व्युत्पत्ति	अर्थ	पृष्ठ
सज्जन	नाम	सत्+जन	असल व्यक्ति, भलाद्मी, बिपा	२९
सत्य	विशेषण	सत्+य	जस्तो छ, त्यस्तो	२९
वर्ष	नाम	वृष्+अ	१२ महिनाको समय वा सो अवधि ३६५ दिनको समयावधि, साल, सम्बत्	२९
स्वीकार	नाम	स्व+ई+कार	कसैले भनेको कुराको समर्थन गर्नु	२९
अभ्यास	नाम	अभि+आस	निरन्तर दोहोर्न्याएर सिक्ने काम	२९
इमानदार	विशेषण	मूल शब्द	असल, राम्रो, सत्यतामा अडिक	२९
प्रयत्नरत	विशेषण	प्रयत्न+रत	प्रयास गरिरहने, लागि रहने	२९
बाध्य	विशेषण	बाध्+य	नचाहँदा नचाहँदै पनि गर्नुपर्ने स्थिति	२९
गुह्य	विशेषण	गुह्+य	लुकाउनु पर्ने, गोप्य	२९
मुख्य	विशेषण	मुख+य	बढी महत्त्वको महत्त्वपूर्ण	२९
पर्याप्त	विशेषण	परि+आप्त	यथेष्ट, पुग्दो	२९
माया	नाम	मूल शब्द	प्रेम, प्यार	२९
परिपूर्ति	नाम	परि+पूर्ति	आवश्यक वस्तुको राम्रो आपूर्ति, परिपूर्ण	२९
दया	नाम	दय्+आ	मनमा उब्जने संवेदना, करुणा	२९
पशु	नाम	मूल शब्द	चारखुट्टा र पुच्छर भएको प्राणी, चौपाया	२९
जात	नाम	जन्+त	मानिसको एक किसिमको समूह वा वर्ग	२९
जात	विशेषण	जन्+त	जन्मेको, बनेको, उत्पन्न	२९
पर्याप्त	विशेषण	परि+आप्त	यथेष्ट, पुग्दो	२९

भाव	नाम	भू+अ	अभिप्राय, तात्पर्य, आशय	२९
अनुहार	नाम	अनु+हार	मुख, मुख मण्डल	२९
नमन	नाम	नमन्+न	नमस्कार गर्नु	२९
मन	नाम	मूल शब्द	मन, चित्त	२९
धैर्य	नाम	धार+य	विपत्ति तथा सङ्कट पर्दा आतिने गुण	३०
विधि	नाम	वि+धि	भाग्य, दैव	३०
चञ्चल	विशेषण	चञ्चल	चकमके, चुलबुले	३०
चाञ्चल्य	नाम	चञ्चल+य	चञ्चलता	३०
दुःख	नाम	मूल शब्द	शारीरिक वा मानसिक पीडा	३०
बीच	नाम	बिच्च	माझको भाग	३०
प्रश्न	नाम	पछ्+न	जान्ने इच्छाले कसैलाई केही सोध्ने काम	३०
मन	नाम	मूल शब्द	मन	३०
स्पर्श	नाम	स्पृश्+अ	छुने काम, छुवाई वा त्यसबाट हुने काम	३०
जीवन	नाम	जीव+अन	प्राणीको जन्मदेखि मृत्युसम्मको अवधि	३०
क्षणिक	विशेषण	क्षण+इक	एकछिनको क्षण भङ्गुर	३०
भाव	नाम	भु+अ	अभिप्राय, तात्पर्य	३०
गम्भीरता	नाम	गम्भीर+ता	विचारका दृष्टिले गहिरो, गहन	३०
सम्पूर्ण	विशेषण	सम्+पूर्ण	सबै भएको, जम्मा	३०
सृष्टि	नाम	सृज्+ति	सृजना वा रचना गर्ने काम	३०
सिर्जनात्मक	विशेषण	सिर्जना+आत्मक	नयाँ वस्तु बनाउने किसिमको	३०
सकारात्मक	विशेषण	सकार+आत्मक	समर्थन गर्ने, स्वीकृति जनाउने	३०
आवश्यक	विशेषण	आवश्य+क	चाहिने, चाहिएको	३०
इतिहास	नाम	इति+ह+आस	उत्पत्ति र विकासको कथा	३०
प्रतीक्षा	नाम	प्रति+ईक्षा	कसैलाई पर्ख्ने काम	३०
नव-१	विशेषण		नयाँ, नौलो, नवीन	३०
नव-२	संवा		नौ (नवरत्न, नवग्रह, नवदुर्गा)	३०
निःश्वास	नाम	निस्+श्वास	लामो सास फेर्नु	३०
नदी	नाम	नद्+ई	पानी बग्ने खोलो	३०
सङ्गीत	नाम	सम्+गीत	बाजा बजाउँदाको ताल वा सुर	३०
हिंस्रक	विशेषण	हिंसा+अक	हिंसा गर्ने हत्यारो	३०
उन्मुक्त	विशेषण	उत्+मुक्त	बाधा वा बन्धन छुटेको	३०
शुष्क	विशेषण	शुष्+क	ताप, राप आदिले सुकेको, सुक्खा	३०
प्रकृति	नाम	प्र+कृति	आफै बनेको वस्तु	३०
निरसता	नाम	नि+रस+ता	रस नभएको, सुक्खा	३०

वासन्ती	विशेषण	वसन्त+ई	वसन्तमा हुने, वसन्त सम्बन्धी	३०
उत्साह	नाम	उत्+सह	कुनै कार्यका निमित्त मनमा उबज्ने जान्थे	३०
प्रकृति	नाम	प्र+कृति	आफै बनेको वस्तु	३१
भाव	नाम	भू+अ	मुख्य अभिप्राय, तात्पर्य	३१
भाषा	नाम	भाष्+आ	उच्चरित ध्वनि वा लेख्य चिह्नहरूको प्रयोग गरी विचारको माध्यम	३१
सर्वस्व	नाम	सर्व+स्व	आफूसँग भएको सबै सम्पत्ति धन	३१
जीवन	नाम	जीव्+अन	प्राण हुने वस्तु, प्राणी	३१
सम्पत्ति	नाम	सम्+पद+ति	कसैको अधिकारमा भएको चल अचल धन	३१
उपयोग	नाम	उप+योग	कुनै वस्तुलाई प्रयोगमा ल्याउने काम	३१
लोभी	वि.ना.	लुभ्+ई	लोभ गर्ने, लालची	३१
भाग	नाम	भज्+अ	कुनै वस्तुको अंश, खण्ड वा टुक्रा	३१
सन्तान	नाम	सम्+तान	छोराछोरी, नाति, नातिना आदि	३१
रुष्ट	विशेषण	रुष्+त	रिसाएको क्रोधित	३१
जगत्	नाम	जगत्	संसार, विश्व, दुनियाँ	३१
एकाकार	विशेषण	एक+आकार	आकार बनेको, एकै रूपमा देखिएको	३१
निकटतम	विशेषण	निकट+तम	सबभन्दा नजिक रहेको	३१
अभिन्न	विशेषण	अ+भिन्न	भिन्न नहुने, नछुट्टिएको	३१
मित्र	नाम	मूल शब्द	साथी, दौतरी, सँगाती, सखा	३१
सन्तान	नाम	सम्+तान	छोराछोरी नाति नातिना	३१
वियोग	नाम	वि+योग	कसैसँग छुट्टिएको अवस्था वा विछोड	३१
पीडा	नाम	पीड्+आ	आघात पर्दा हुने दर्द बेदना, कष्ट	३१
दृष्टि	नाम	दृश+ति	हेर्ने काम, हेराइ, अवलोकन	३१
संसार	नाम	सम्+सार	पृथ्वीको सम्पूर्ण भूभाग	३१
क्रियाशील	विशेषण	क्रिया+शील	काममा लागि रहने, सक्रियता	३१
पवित्र	विशेषण	पू+इत्र	शुद्ध, चोखो	३१
लैङ्गिक	विशेषण	लिङ्ग+इक	स्त्री र पुरुष सम्बन्धी लिङ्ग सम्बन्धी	३१
विषमता	नाम	विषम+ता	समानता नभएको, एकनास नभएको	३१
सामाजिक	विशेषण	समाज+इक	समाजमा पाइने समाजसँग सम्बन्धित	३१
प्रपञ्च	नाम	प्र+पञ्च	कुनै कामको बन्दोवस्त, प्रबन्धन परिपन्च	३१
बोध	नाम	बुध्+अ	सुनेर, पढेर, हेरेर कुनै कुरा बुझ्ने काम	३१
सरल	विशेषण	सृ+अल	सोझो, स्थिर, बाङ्गोटेढो नभएको	३१
निर्भिक	विशेषण	निर्+भी+क	निडर	३१
स्वाभिमान	नाम	स्व+अभिमान	आत्म सम्मान, गौरव	३१

आज्ञा	नाम	आ+ज्ञा	नात, पद, प्रतिष्ठाले तल्ले तहको व्यक्तिलाई दिइने आदेश	३१
पुत्री	नाम	पुत्र+ई	स्त्री, छोरी, सन्तान	३१
पितृभाव	नाम	पितृ+भाव	म बाबु हुँ भन्ने कुरा भल्काउनु	३१
ईश्वर	नाम	ईश्वर	परमेश्वर, भगवान, परमात्मा	३१
सर्वस्व	नाम	सर्व+स्व	सम्पूर्ण	३१
पूजा	नाम	पूज्+आ	देवी देवतालाई चन्दन, फुल अक्षता चढाउने काम	३१
विराजमान	विशेषण	वि+राज्+मान	आनन्दसँग बस्ने कार्य	३१
अव्यक्त	विशेषण	अ+व्यक्त	व्यक्त नगरिएको, नदेखिएको	३१
पुष्प	नाम	पुष्प	फूल, कुसुम	३१
अर्पण	विशेषण	अर्प+अन	पात नभएको वनस्पति	३१
विचार	नाम	वि+चार	कुनै विषय, समस्या आदिको बारेमा सोचिएको कुरो	३१
विनिमय	नाम	वि+नि+मय	एउटा वस्तु दिएर अर्को वस्तु लिने काम	३१
यावत्	अव्यय	मूल शब्द	सबै	३१
प्रकार	नाम	प्र+कृ+अ	किसिम वर्ग, थरी	३१
प्रेम	नाम	प्री+इम	एक व्यक्तिको अर्को व्यक्तिसँग हुने मित्रता	३१
विश्वस्त	नाम	वि+श्वस्+त	काममा भर पर्ने स्थिति वा पत्यार	३१
पत्नी	नाम	पति+नी	कसैको विवाहित स्त्री, स्वास्नी	३१
पतिपत्नी	नाम	पति+पत्नी	श्रीमान श्रीमती (विवाहित)	३१
पति	नाम	मूल शब्द	विवाहित महिलाको लोग्ने	३१
प्रत्येक	विशेषण	प्रति+एक	शर्त, हरेक, एकएकप्रति	३१
पुत्रपुत्री	नाम	पुत्र+पुत्री	छोराछोरी, सन्तान	३१
पुत्री	नाम	पुत्र+ई	स्त्री सन्तान, छोरी	३१
पुत्र	नाम	मूल शब्द	पुरुष सन्तान छोरो	३१
मित्रता	नाम	मित्र+ता	मित्रमा हुने गुण वा भावना	३१
तन	नाम	मूल शब्द	शरीर, जिउ	३२
मन	नाम	मूल शब्द	मन, मन कल्पनु	३२
धन	नाम	मूल शब्द	जीवन धान्न चाहिने पैसा	३२
दुःखी	विशेषण	दुःख+ई	शारीरिक वा मानसिक पीडा	३२
कर्म	नाम	मूल शब्द	व्यक्तिले गर्ने कुनै काम	३२
भाव	नाम	भू+अ	कुनै कथम, रचना आदिको मुख्य अभिप्राय	३२
सुटुक्क	क्रि.यो.	सुटुक्+क	अर्काले थाहा नपाइकन	३२
पीडा	नाम	पीड्+आ	शरीरमा प्रहार तथा आघात पर्दा हुने दर्द	३२
दासता	नाम	दास+ता	दासको काम	३२

क्रन्दन	नाम	क्रन्द+अन	रुवाई, चिच्याहट	३२
इमानदार	विशेषण	इमान+दार	इमान भएको	३२
श्रोता	नाम	श्रु+ता	कसैको भाषण, वर्णन, प्रवचन गीत आदि सुन्ने व्यक्ति	३२
सहृदयी	विशेषण	सहृदय+ई	कसैको दुःखमा दुःखित हुने	३२
शुभ	विशेषण	मूल शब्द	भलो अथावा हित गर्ने काम	३२
चिन्तक	नाम	चिन्त्+अक	प्राणीको जन्मदेखि मृत्युसम्मको अवधि	३२
निस्सार	विशेषण	निस्+सार	सार नभएको	३२
कुण्ठा	नाम	कुण्ठ्+आ	असन्तुष्टि, अतृप्तिको मानसिक अवस्था	३२
नित्य	क्रियो.	नित+य	अटुट रूपमा, निरन्तर	३२
नवीन	विशेषण	नव+ईन	नयाँ, नौलो	३२
मस्तिष्क	नाम	मस्त+इष्+क	दिमाग, मगज, गिदी	३२
जीवन	नाम	जीव+अन	प्राणीको जन्मदेखि मृत्युसम्मको अवधि	३२
दया	नाम	द्य+आ	मनमा उब्जने संवेदन	३२
मित्र	नाम	मूल शब्द	साथी, दौतरी	३२
अभ्यस्त	विशेषण	अभि+अस्त	अभ्यास गरिएको	३२
अभीष्ट	नाम	अभि+ईष्ट	इच्छाएको कुरा, प्रिय कुरा	३२
भिक्षा	नाम	भिक्ष+आ	मागेर पाएको अन्न वा खानेकुरा	३२
निश्छल	विशेषण	निस्+छल	छलकपट नभएको	३२
निष्कपट	विशेषण	निस्+कपट	कपट नभएको, छलछाम नभएको	३२
पवित्र	विशेषण	पू+इत्र	शुद्ध, चोखो	३२
स्निग्ध	विशेषण	स्निह्+त	चिल्लो, चिप्लो वा मुलायम	३२
सागर	नाम	सगर+अ	समुद्र	३२
प्रसाद	नामा	प्र+साद	देवीदेवतालाई चढाएको नैवेद्य सामग्री	३२
विस्मित	विशेषण	वि+स्मि+त	आश्चर्यमा परेको, चकित	३२
चकित	विशेषण	चक्+इत	आश्चर्यमा परेको, चकित	३२
पुलकित	विशेषण	पुलक+इत	हर्ज वा भयले आड जिरीडड भएको	३२
प्रकृति	नाम	प्र+कृति	आफै बनेको वस्तु	३३
यावत	अव्यय	आत्+वत्	समग्र, सम्पूर्ण, तमान भएको	३३
दुःखान्तक	विशेषण	दुःख+अन्तक	सुखमय अन्त्य हुने	३३
सुखान्तक	विशेषण	सुख+अन्त	विशिष्ट शैलीमा लेखिएको अभिव्यक्ति	३३
साहित्यकार	नाम	साहित्य+कार	साहित्यको रचना गर्ने व्यक्ति	३३
आनन्द	नाम	आ+नन्द	मनमा अनुभूत हुने खुसियाली, हर्ष	३३
प्राप्त	विशेषण	प्र+आप्+त	पाएको, लिएको	३३
गहन	विशेषण	मूल शब्द	गहिरो गम्भीर	३३

प्रभाव	नाम	प्र+भाव	कुनै व्यक्ति, वस्तु, वातावरण आदिको युग वा दोषको अरूमा	३३
तीव्र	विशेषण	तीव्+र	धेरै छिटो वा असाध्य चाँडो	३३
चिरबिर	नाम	चिर+बिर+अ	स-साना चराको आवाज	३३
शैली	नाम	शील+ई	कुनै कार्य वा गतिविधिको ढङ्ग, ढाँचा	३३
सौन्दर्य	नाम	सुन्दर+य	सुन्दर हुने तत्त्व, शोभा	३३
शिल्प	नाम	शील्+प	कलात्मक तथा सिर्जनात्मक	३३
मानव	नाम	मनु+अ	मनुका सन्तान	३३
उपमा	नाम	उप+मा	कुनै वस्तुलाई समान खालको अर्को	३३
दन्त्यकथा	नाम	दन्त्य+कथा	लोकपरम्परामा भनिदै कथा	३३
प्रिय	विशेषण	प्री+य	मन पर्ने, प्यारी, माया लाग्दो	३३
धनी	विशेषण	धन+ई	धेरै धन हुने, धनवान्	३३
स्वयम्	सर्वनाम	स्वयम्	आफू, आफ्नै	३३
रिक्तता	नाम	रिक्त+ता	रिक्तो भएको स्थिति	३३
पोषण	नाम	पुष्+अन	ठूलो आवाज कुनै निर्णय सुनाउने	३३
अवश्य	क्रियो.	अ+वश्य	निश्चय, पक्का वा जरुर	३३
अक्षय कोष	नाम	अक्षय+कोष	मूल धन नमासिने गरी राखिने कोष	३३
कोष	नाम	कोष्+अ	धनमाल, अन्न आदिको भण्डार	३३
उल्लास	नाम	उत्+लास	हर्ष, आनन्द, खुसियाली	३३
भोग चलन	नाम	भोग+चलन	चल-अचल सम्पत्ति आदि भोग गर्ने काम	३३
अन्यत्र	क्रियो.	अन्य+त्र	अर्को ठाउँ, अरूतिर	३३
नदी	नाम	नद+ई	खोलाहरू मिसिएर बनेको पानी	३३
विशाल	विशेषण	वि+शाल	आकारका दृष्टिले धेरै फैलिएको	३३
पत्थर	नाम	प्रस्थर	ढुङ्गो, पाषण, शिला	३३
शुष्क	विशेषण	शुष्+क	ताप र राप आदिले सुकेको	३३
धनी	विशेषण	धन+ई	धेरै धन हुने	३४
चित्त	नाम	चित्+त	मन, हृदय	३४
उपयोग	नाम	उप+योग	कुनै वस्तुलाई प्रयोगमा ल्याउने काम	३४
रेखा	नाम	मूल शब्द	धर्सी, धर्को	३४
अनुहार	नाम	अनु+हार	मुहार, टाउकाको अगाडिको भाग	३४
साहित्य	नाम	सहेत्+य	विशिष्ट शैलीमा लेखिएको अभिव्यक्ति, रचना	३४
माध्यम	नाम	मध्यम्+अ	कुनै कामको लागि उपयोगी हुने साधन	३४
परस्पर	क्रियो.	परस्+पर	एकअर्कामा, आपसमा	३४
विलुप्त	विशेषण	वि+लुप्त	लुप्त	३४
चतुर्थांश	नाम	चतुर्थ+अंश	वस्तुको चार भागको एक भाग चौथाई	३४

स्मृतिपुञ्ज	नाम	स्मृति+पुञ्ज	सम्भनाको भाङ	३४
विस्मृत	विशेषण	वि+स्मृत	बिर्सैको, सम्भना नभएको	३४
स्मृति	नाम	स्मृ+ति	सम्भना, स्मरण	३४
रिक्तता	नाम	रिक्त+ता	खाली रहेको	३४
साहित्यकार	नाम	साहित्य+कार	साहित्य सिर्जना गर्ने व्यक्ति	३४
हृदय	नाम	हृत्+अय	मुटु, मन	३४
मूल्याङ्कन	नाम	मूल्य+अङ्कन	मूल्य तथा महत्त्व तोक्ने काम	३४
परोक्ष	विशेषण	पर+अक्ष	आँखाको सामुन्ने नभएको	३४

सुधा त्रिपाठीद्वारा रचित म को हुँ निबन्ध जम्मा २९१ वटा शब्दहरू रहेका छन् । यो निबन्धमा पाठ चार समावेश गरिएको छ । त्यसमा १६ वटा नम्बर वा ६ पृष्ठमा समाप्त भएको देखिन्छ । यसमा १९३ वटा तत्सम शब्दहरू रहेका छन् ।

म को हुँ निबन्धमा आवृत्ति भएका शब्दहरू निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

शब्द	आवृत्ति
नव	३
भाव	३
मन	३
पुत्रपुत्री	२
पतिपत्नी	२
साहित्यकार	२
कोष	२

सुधा त्रिपाठीद्वारा रचित म को हुँ निबन्ध जम्मा आवृत्ति भएका शब्दहरू ७ वटा शब्दहरू रहेका छन् ।

४.२ जैविक खेती

सम्पादन मण्डलबाट यस पाठ्यपुस्तकमा समावेश गराइएको **जैविक खेती** निबन्ध रहेको पाइयो । यस निबन्धमा कृषि युगको आरम्भसँगै जैविक खेतीको सुरुवात भएको पाइयो । पृथ्वीमा रहेका बोटविरुवा, कीटपतङ्ग, चराचुरुङ्गी, जनावर र मानिसहरू परस्परमा निर्भर रहन्छन् भन्ने कुरा यस पाठमा उल्लेख भएको पाइन्छ । रासायनिक खेतीको एउटै विकल्प भनेको जैविक खेती हो भन्ने भाव यस पाठको मुख्य भाव रहेको छ । पृथ्वीको पर्यावरण मानव स्वस्थ र वानस्पतिक चक्रमा आएको सङ्कटले पनि रासायनिक खेती प्रतिकूल हुन्छ भन्ने निष्कर्ष प्रस्तुत भएको पाइन्छ । नेपाल जस्तो कृषि प्रधान देशमा जैविक खेती नै सबैभन्दा मुख्य पेशा हो र हुनुपर्छ भन्ने

भाव प्रष्ट्याइएको पाइन्छ। यस निबन्धमा प्रयुक्त तत्सम शब्दको वर्ग, व्युत्पत्ति, अर्थ र पृष्ठ निम्नअनुसार तालिकामा समावेश गरिएको छ।

शब्द	वर्ग	व्युत्पत्ति	अर्थ	पृष्ठ
रासायनिक	विशेषण	रसायन+इक	रसायन सम्बन्धी, रसायनको	८०
जैविक	विशेषण	जीव+इक	जीवबाट प्राप्त हुने जीव, जैविक पदार्थ	८०
कीटनाशक	विशेषण	कीट+नाशक	किरा मार्ने औषधी	८०
विषादी	विशेषण	विष+आदि	विषाद भएको उदासीन, टिक्क, खिन्न	८०
प्रयोग	नाम	प्र+योग	कुरालाई व्यवहारमा उपयोग गर्ने काम	८०
परम्परागत	विशेषण	परम्परा+आगत	पहिलेदेखि चलेको चलन	८०
निर्भर	विशेषण	निर+भर	आश्रयमा रहेको	८०
जीव	नाम	जीव्+अ	प्राण हुने वस्तु, प्राणी	८०
जीव	नाम	जीव्+अ	ऋण हुने वस्तु, प्राणी	८०
विषादी	नाम	विष+आदि	विषाद वा खिन्ता	८०
हानिकारक	विशेषण	हानि+कारक	हानिकार	८०
तत्त्व	नाम	तत्+त्व	सुन, चाँदी, अक्सिजन हावा आदि	८०
प्रयोग	नाम	प्र+योग	कुनै कुरालाई व्यवहारमा उपयोग गर्ने	८०
परिवेश	नाम	परि+वेश	वस्तुको वरिपरि रहेको ठाउँ	८०
वनस्पति	नाम	वन+पति	रूख, बोटविरुवा भाडी आदीलाई	८०
लाभदायक	विशेषण	लाभ+दायक	लाभ दिने	८०
पूर्णतः	क्रियो	पूर्ण+त	पूर्ण रूपमा, पुरापुर	८०
प्राङ्गारिक	विशेषण	प्राङ्गार+इक	प्राङ्गारबाट बनेको, प्राङ्गार सम्बन्धी	८०
आधारित	विशेषण	आधार+इत	जगको रूपमा रहेको	८०
कृषि युग	नाम	कृषि+युग	औद्योगिक समय	८०
कृषि	नाम	कृष्+इ	खनजोत गरी बाली लगाउने कार्य	८०
आरम्भ	नाम	आ+रम्भ	कुनै कामको थालनी	८०
उद्योग धन्दा	नाम	उत्+योग	कुनै सामान उत्पादन गर्ने कारखाना	८०
विकास	नाम	वि+कास	उन्नति वा प्रगति हुनु	८०
जनसङ्ख्या	नाम	जन्+सङ्ख्या	कुनै भूभागमा बसोबास गर्ने समुदाय	८०
विमुख	विशेषण	वि+मुख	अर्कातिर मुख फर्काएको, विपरीत	८०
उत्पादन	नाम	उत्+पाद्+अन	उब्जाउने वा उत्पन्न गर्ने कार्य	८०
उपाय	नाम	उप्+आय	कठिनाइ टार्नका लागि आवश्यक जुक्ति	८०
शताब्दी	नाम	शत्+अष्ट+ई	सय वर्षको अवधि	८०
आविष्कार	नाम	आविस्+कार	नयाँ वस्तुको खोजी गर्ने कार्य	८०
अधिक	विशेषण	मूल शब्द	थेरै, बढता	८०
खाद्य	विशेषण	खाद्+य	खाइने, खाना योग्य	८०

तत्त्व	नाम	तत्+त्व	सुन, चाँदी, अक्सिजन आदि	८०
मिश्रण	नाम	मिश्र+अन	विभिन्न वस्तु मिसाउने काम, मिसावट	८०
कीटपतङ्गत	नाम	कीट+पतङ्ग	स-साना किराहरू	८०
नियन्त्रण	नाम	नि+यन्+आ	निर्धारित ऐन वा नियम अनुसार कुनै कार्य वा गतिविधिको सञ्चालन	८०
विषादी	विशेषण	विष+आदि	विषाद वा खिन्नता भएको	८०
स्वभाविक	विशेषण	स्वभाव+इक	स्वभावले हुने, स्वभात अनुसारको	८०
लोकप्रिय	विशेषण	लोक+प्रिय	लोक वा जनसमुदायमा प्यारो भएको	८०
अनुसन्धान	नाम	अनु+सन्धान	कुनै कुराको खोज, जाँचबुझ	८०
अध्ययन	नाम	अधि+इ+अन	पढ्ने काम	८०
अवस्था	नाम	अव+स्था	कुनै कार्य, घटना, आदिको स्थिति	८०
नकारात्मक	विशेषण	नकार+आत्मक	अस्वीकृति जनाउने	८०
विकल्प	नाम	वि+कल्प	एक भन्दा बढी वस्तु, विषय आदि छान्न पाउने सुविधा वा त्यस्तो अवसर	८०
तथ्य	विशेषण	तथा+य	सत्य कुरामा आधारित, वास्तविक	८०
प्रस्तुत	विशेषण	प्र+स्तु+त	कुनै कामका लागि अगाडि राखिएको प्रस्तुत कुरा	८१
पृथ्वी	नाम	पृथु+ई	मानिस तथा अन्य जीवजन्तु रहेको सौर मण्डलको एक ग्रह	८१
पर्यावरण	नाम	परि+आवरण	वरिपरिको परिवेश, वस्तुस्थिति	८१
मानव	नाम	मनु+अ	मनुका सन्तान, मान्छे, मानिस	८१
स्वास्थ्य	नाम	स्वास्थ्य+य	निरोगी हुँदाको अवस्था	८१
वानस्पतिक	विशेषण	वनस्पति+इक	वनस्पति	८१
चक्र	नाम	चक्र	गोला घेरो, घुमाउने आकार	८१
सङ्कट	नाम	सम्+कट	ज्यादै कष्टको स्थिति	८१
प्रतिकूल	विशेषण	प्रति+कूल	आफ्नो सोचाइको विपरीत, अमिल्दा	८१
निष्कर्ष	नाम	निस्+कष	कुनै छलफल, अभिव्यक्ति, अध्ययन आदिको सार	८१
विषय	नाम	वि+सय	कुनै पनि कुराको मुल प्रसङ्ग	८१
रासायनिक	नाम	रसायन+ईक	कुनै वस्तु जोड्ने एक प्रकारको भोल पदार्थ	८१
अम्लीय	विशेषण	अम्ल+ईय	अम्ल बढी भएको	८१
प्राकृतिक	विशेषण	प्रकृति+इक	प्रकृति सम्बन्धी, प्रकृतिको	८१
बनावट	नाम	बन्+आवट	बन्ने तथा बनाउने काम वा ढङ्ग	८१
जैविक तत्त्व	नाम	जैविक+तत्त्व	जीवसम्बन्धी अध्ययन गरिएको विषय	८१
मरुभूमि	नाम	मरु+भूमि	बालुवा नै बालुवा भएको पानी नपर्ने	८१

			सुक्खा प्रदेश	
परिणत	विशेषण	परि+नत	एउटा वस्तु अर्को वस्तुमा बदलिएको परिवर्तित, रूपमान्तरित	८१
पराग सेचन	नाम	पराग+सेचन	फुलको परागलाई मौरी, भमरो, हावा आदिले अर्को फुलमा पुऱ्याउने काम	८१
प्रक्रिया	नाम	प्र+क्रिया	केही कुरा उत्पादनका लागि हुने विभिन्न दृश्य तथा अदृश्य वा क्रम	८१
मित्र	नाम	मूल शब्द	साथी, दौतारी	८१
शत्रु	नाम	मूल शब्द	कसैको अहित गर्ने व्यक्ति	८१
प्रतिशोधात्मक	विशेषण	प्रतिरोध+आत्मक	प्रतिरोध सम्बन्धी, प्रतिरोधक	८१
क्षमता	नाम	क्षम+ता	काम गर्न सक्ने योग्यता	८१
गम्भीर	विशेषण	मूल शब्द	विचारका दृष्टिले गहिरो, ग्रहन	८१
उच्च	विशेषण	उच्+च	उचाइ भएको, अग्लो, उचो	८१
हृदयाघात	नाम	हृदय+अघात	हृदयघात	८१
पर्यावरणीय	विशेषण	पर्यावरण+ईय	पर्यावरणको	८१
सन्तुलन	नाम	सम्+तुल+अन	वस्तुको तौल वा मात्रा मिलाउने काम	८१
जैविक	विशेषण	जीव+इक	जीवबाट प्राप्त हुने जीवसम्बन्धी	८१
विविधता	नाम	विविध+ता	भिन्नता, अनेकता	८१
सङ्कट	नाम	सम्+कष्ट	ज्यादै कष्टको स्थिति	८१
सिर्जना	नाम	स्रज्+अन+आ	सृजना	८१
विकल्प	नाम	वि+कल्प	एक भन्दा बढि वस्तु	८१
सहयोग	नाम	सह+योग	कसैलाई गरिने मद्दत	८१
अवस्था	नाम	अव+स्था	कुनै कार्य वा घटना आदिको स्थिति	८१
पृथ्वी	नाम	पृथु+ई	मानिस तथा अन्य विभिन्न जीवजन्तु रहेको सौर मण्डलको एक ग्रह, धरती	८१
कीटपतङ्ग	नाम	किट+पतङ्ग	किराफट्याङ्ग्राहरू	८१
परम्परा	नाम	परम्+परा	पहिलेदेखि चलिआएको कुरा	८१
निर्भर	नाम	निर्+भर	निहित हुनु	८१
प्राणी	नाम	प्राण+ई	प्राण भएको वस्तु वा व्यक्ति, जीवनधारी	८१
जीवजन्तु	नाम	जीव+जन्तु	पृथ्वीमा भएका साना ठूला सबै प्राणी	८१
उत्तम	विशेषण	उत्+तम	सब भन्दा असल ज्यादै बेस	८१
योग्य	विशेषण	युज+य	राम्रो सीप तथा क्षमता भएको	८१
प्राणी	नाम	प्राण+ई	जीवन भएको, बाँचेको	८१
चक्र	नाम	चक्र	गोलो घेरो, घुमाउरो	८१
अन्योन्याश्रित	विशेषण	अन्या+अन्य+आश्रित	एक अर्कोमा आश्रित, परस्परमा निर्भर	८१

अस्तित्व	क्रियो.	अस्ति+त्व	कुनै वस्तु, व्यक्ति रहँदाको स्थिति	८१
सम्भवतः	क्रियो.	सम्भव+त	सायद, कदायित, थथञ्चित्	८१
वातावरणीय	विशेषण	वातावरण+ईय	वातावरणसँग सम्बन्धित	८१
प्रदूषण	नाम	प्र+दुषण	दुषित पार्ने काम, खरानी बनाउने	८१
निर्भर	विशेषण	निर्+भर	आश्रयमा रहेको	८१
पर्यावरणीय	विशेषण	पर्यावरण+ईय	पर्यावरणको, पर्यावरणसँग सम्बन्धित	८१
सन्तुलन	नाम	सम+तुल+अन	वस्तुको तौल वा मात्रा मिलाउने काम	८१
आवश्यकता	नाम	आवश्यक+ता	आवश्यक भएको स्थिति	८१
वानर	नाम	मूल शब्द	बाँदर	८१
मान्यता	नाम	मान्य+ता	मान्न सकिने स्थिति	८१
मानव	नाम	मनु+अ	मनुका सन्तार	८१
उपाय	नाम	उप+आय	समस्या टार्न आवश्यक पर्ने जुक्ति	८१
आधारित	विशेषण	आधार+इत	जगको रूपमा रहेको	८१
प्राङ्गारिक	विशेषण	प्राङ्गार+इक	प्राङ्गारबाट बनेको	८१
वातावरण	नाम	वात+आवरण	आफू वरिपरिको परिवेश, जीवजन्तु घटना आदिले बोको परिस्थिति, सेरोफेरो	८२
प्रदूषण	नाम	प्र+दुषण	दूषित पार्ने काम, दोष वा खरानी बढाउने काम	८२
उर्वरा	विशेषण	उर्वर+आ	ममिलो पन, उवजाउ पन	८२
वायु	नाम	मूल शब्द	आँखाले देख्न नसकिने वस्तु	८२
व्यवस्थापन	नाम	व्यवस्थाप्+अन	कुनै गतिविधिको चौपोपाँजो तिथा व्यवस्था मिलाउने काम	८२
धनराशि	नाम	धन+राशि	धनको रास, प्रशस्त सम्पत्ति	८२
श्रेयस्कर	विशेषण	श्रेयस्+कर	श्रेय वा कल्याण हुने, हितकारी मङ्गलकारी	८२
अन्तत	क्रियो	अन्त+त	अन्त्यमा, आखिरमा	८२
शक्ति	नाम	शच+ति	व्यक्ति प्रणी आदिमा हुने क्षमता	८२
सामान्य	विशेषण	सामान्+य	विशिष्ट गुण वा विशेषता नभएको	८२
अन्तत	क्रि.यो	अन्त+त	अन्तिममा	८२
अन्तस्	पु.सं.	मूल शब्द	भिन्न, भित्री भन्ने अर्थ जनाउन शब्दको अगाडि आउने शब्दार्थ	८२
विधि	नाम	वि+धि	भाग्य, दैव	८२
समय	नाम	सम्+अय	मिनेट, घण्टा, दिन, रात, हप्ता महिना, वर्ष, युग आदिलाई जनाउने शब्द, काल	८२
प्रतिरोधक	विशेषण	प्रति+रुध्+अक	बनाउन निम्न कसैको विरोध वा अवरोध गर्ने, वा प्रतिरोध गर्ने, निरोधक	८२

आक्रमण	नाम	आ+क्रम+अन	बलपूर्वक गरिने हमला, चढाइ, धावा, विप आक्रमण	८२
नियन्त्रण	नाम	नि+यन्त्र+अम	निर्धारित ऐन वा यिनम अनुसार कुनै कार्य सञ्चालन, व्यवस्थापन नियमहरू	८२
मित्र	नाम	मि+त्र	साथी, दौतरी	८२
अधिकांश	विशेषण	अधिक+अंश	धेरै जसो, बहु सङ्ख्याक, अधिकतर	८२
कीटाणु	नाम	कीट+अणु	आँखाले देख्न नसकिने, सुक्ष्म दर्शन यन्त्र के सहायताले मात्र बेख्न सकिने स-सभक किरा	८२
पदार्थ	नाम	पद+अर्थ	पद वा शब्दको सामान्य अर्थ	८२
खाद्य	विशेषण	खाद्+य	खाइने, खानयोग्य	८२
वातावरण	नाम	वात+आवरण	आफू वरिपरिको परिवेश	८२
प्रयोग	नाम	प्र+योग	कुनै वस्तु काममा लगाउनु	८२
नष्ट	विशेषण	नश्+त	नाश भएको	८२
निर्वाह	नाम	निर+वाह	आधारभूत आवश्यकताको पूर्ति	८२
सर्वप्रथम	विशेषण	सर्व+प्रथम	सबभन्दा पहिलो	८२
परीक्षण	नाम	परि+इर्क्षण	जाँचबुझ गर्ने काम	८२
तत्व	नाम	तत्+त्त	कुनै वस्तु नहुँदाको स्थिति	८२
अभाव	नाम	अ+भाव	कुनै वस्तु नहुँदाको स्थिति	८२
उपयुक्त	विशेषण	उप+युक्त	कुनै कामका लागि उचित	८२
व्यावसायीकरण	विशेषण	व्यवसायी+करण	व्यवसायमा प्रयोग गरिएको	८२
आपूर्ति	नाम	आ+पूर्ति	उपयोग्य वस्तुहरू उपलब्ध गराउने	८२
प्रकृति	नाम	प्र+कृति	आफै बनेको वृत्	८२
पर्याप्त	विशेषण	परि+आप्त	यथेष्ट, पुग्दो	८२
आधुनिकीकरण	नाम	आधुनिक+ई+करण	परम्परागत चालचलनमा आधुनिकता वा नविनता बनाउने कार्य	८२
व्यवस्था	नाम	वि+अवस्था	कुनै कार्य वा अवस्थामा राख्ने काम	८२
उपयुक्त	विशेषण	उप+युक्त	कुनै कामका लागि उचित, बेस ठिक	८२
अभाव	नाम	अ+भाव	कुनै वस्तु नहुँदाको स्थिति	८२
आवश्यक	विशेषण	अवस्य+क	चाहिने, चाहिएको	८२
व्यवसायिक	विशेषण	व्यवसाय+इक	व्यवसायसँग सम्बन्धित मानिस	८२
प्राकृतिक	विशेषण	प्रकृति+इक	आफै निर्माण भएको	८३
भौगोलिक	विशेषण	भूगोल+इक	पृथ्वीको बनावट	८३
सामाजिक	विशेषण	समाज+इक	समाजमा हुने, समाजमा पाइने	८३
साँस्कृतिक	विशेषण	साँस्कृति+इक	साँस्कृतिक सम्बन्धी, परम्परागत प्रचलनमा आधारित	८३

पर्यावरण	नाम	परि+आवरण	कुनै वस्तु, व्यक्ति विषयको वरिपरिको परिवेश परिस्थिति वातावरण	८३
अनुकूल	विशेषण	अनु+कूल	आफूले चिताए जस्तो, इच्छा अनुरूपको	८३
व्यावसायिक	विशेषण	व्यवसाय+इक	व्यवसायसँग सम्बन्धित	८३
प्रशस्त	विशेषण	प्र+शस्+त	धेरै, पर्याप्त, यथेष्ट, मनग्य	८३
चरण	नाम	चृ+अन	गोडा, पाउ, खुट्टा	८३
सुविधा	नाम	सु+विधा	आवश्यक सामग्री सजिलै पाउँदाको अवस्था	८३
स्रोत	नाम	सु+त	नदी, खोला आदिको मुहान	८३
रूप	नाम	मूल शब्द	कुनै वस्तु वा व्यक्ति आदिको बाहिरी स्वरूप	८३
उपयोग	नाम	उप+योग	कुनै वस्तुलाई प्रयोगमा ल्याउने काम	८३
व्यवस्था	नाम	वि+अवस्था	कुनै कार्य वा गतिविधिलाई उपयुक्त अवस्थामा राख्ने काम	८३
व्यवसाय	नाम	वि+अव+साय	जीवन निर्वाहका लागि गरिने काम	८३
आधुनिक	विशेषण	आधुना+इक	अहिलेको, वर्तमानको	८३
उत्पादित	विशेषण	उत्+पाद+इद	उत्पादन भएको वस्तु	८३
पशु	नाम	मूल शब्द	चारखुट्टे जनावर र परा, पशु र पक्षी	८३
पदार्थ	नाम	पद+अर्थ	पद वा शब्दको सामान्य अर्थ	८३
बाध्यता	नाम	बाध्य+ता	सामान्य रूपमा जीविका चल्ने स्थिति	८३
खाद्यान्न	नाम	खाद्य+अन्न	खाइने अन्न	८३
यातायात	नाम	यात+आयात	सवारी साधनको आवन जाक्त सवारीको आवगमनेको सुविधा	८३
मूल्य	नाम	मूल+य	कुनै सामान किनबोच गर्दा त्यसका लागि तोकिएको रकम	८३
आयात	नाम	आ+यात	विदेशबाट सामान भिकाउने काम	८३
कारण	नाम	कृ+अन	घटना वा कार्य उत्पन्न गर्ने तत्त्व	८३
वृहत	विशेषण	मूल शब्द	ठूलो, विशाल	८३
अभियान	नाम	अभि+यान	सामाजिक लक्ष्य प्राप्तिका लागि सञ्चालन गरिने विशेष कार्य	८३
आत्मनिर्भर	विशेषण	आत्म+निर्भर	आफ्नो खुट्टामा उभिने	८३
व्यवसायिक	विशेषण	व्यवसाय+इक	व्यवसाय सम्बन्धित	८३
स्वदेश	नाम	स्व+देश	आफ्नो मातृभूमि, आफ्नो देश	८३
आधार	नाम	आ+धार	कुनै वस्तु अड्ने वा रहने ठाउँ	८३
युवा	नाम	मूल शब्द	जवान, युवक	८३
राष्ट्र	नाम	राज्+ट्र	जनता, सम्प्रभुता र सरकार भएको पृथ्वीको खास क्षेत्र वा भूभाग, देश, मुलुक, राज्य	८३
सकारात्मक	नाम	सकार+आत्मक	समर्थन गर्ने खालको स्वीकृत जनाउने	८३

प्रभाव	नाम	प्र+भाव	कुनै व्यक्ति, वस्तु वातावरण आदिको गुण वा दोषका अरूमा पर्ने असर	८३
परनिर्भर	विशेषण	पर+निर्भर	अर्कामा भर पर्ने, पराधीन	८३
स्वावलम्बी	विशेषण	स्व+अवलम्ब+ई	स्वावलम्बनमा विश्वास गर्ने	८३
सँस्कृति	नाम	सम्+कृति	देश वा जातिको कला	८३
विकास	नाम	वि+कास	समाज वा संस्थाको भौतिक मानसिक, बौद्धिक आदि दृष्टिले उन्नति	८३
राष्ट्रियता	नाम	राष्ट्रिय+ता	राष्ट्रको सँस्कृति र विशिष्टताप्रति उने आस्था, राष्ट्रप्रति गौरख गर्ने भावना	८३
प्रवर्धन	नाम	प्र+वृध+अन	सानोबाट ठूलो पार्ने काम	८३
युवा	नाम	मूल शब्द	जवान, युवक	८३
संरक्षण	नाम	सम्+रक्षण	कुनै वस्तु वा व्यक्तिको रक्षा गर्ने काम	८३
आन्मनिर्भर	विशेषण	आत्म+निर्भर	आफ्नो खुट्टामा उभिने काम	८३
अन्य	विशेषण	मूल शब्द	अर्को, अरू	८३
निर्यात	नाम	निर्+यात	एक देशबाट अर्को देशमा पठाउने	८३
वातावरण	नाम	वात+आवरण	आफू बसिरहेको परिवेश	८३
औद्योगिक	विशेषण	उद्योग+इक	उद्योग थन्दासँग सम्बन्धित	८३
अनुकूल	विशेषण	अनु+कूल	आफूले चिताए जस्तो, इच्छा अनुरूप	८३
पर्यटन	नाम	परि+अट्+अन	महत्त्वपूर्ण स्थलहरूको भ्रमण	८३
उपयोग	नाम	उप+योग	कुनै वस्तुलाई प्रयोगमा ल्याउने काम	८३
संसार	नाम	सम्+सार	पृथ्वीको सम्पूर्ण भूभाग, विश्व दुनिया	८३
समुन्नत	विशेषण	सम्+उन्नत	ज्यादै उठेको, प्रशस्त उचाइमा पुगेको	८३
सुखी	विशेषण	सुख+ई	सुख पाएको, सबै कुराले सन्तोष भएको	८३
ग्रहण	नाम	ग्रह+अन	लिने काम स्वीकार	८३
प्राण	नाम	मूल शब्द	जीवनको शक्ति, जीवन	८३
मनन	नाम	मन्+अन	गम्भीरतासाथ सोच्ने काम	८३
उपेक्षा	नाम	उप+ईक्षा	बेवास्ता, बेपरवाट	८३
महान्	विशेषण	मूल शब्द	ठूलो, विशाल, व्यापक	८३
मुख्य	विशेषण	मुख+य	बढी महत्त्वको	८३
प्राण	नाम	मूल शब्द	जीवनको शक्ति	८३
इन्धन	नाम	मूल शब्द	ताप वा उष्णता उत्पन्न गर्ने वस्तु	८३
प्रिय	विशेषण	प्री+य	मनपर्ने, च्यारो, मायालाग्दो	८३
कृषि प्रधान	विशेषण	कृषि+प्रधान	कृषि मुख्य पेसा भएको	८३
प्रवर्धन	नाम	प्र+वृध+अन	कुनै वस्तुलाई सानोबाट ठूलो पार्ने काम वृद्धि	८३
हेय	विशेषण	ही+य	त्याग गर्नुपर्ने, छोड्नु पर्ने	८३

सम्पादन मण्डलद्वारा कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको **जैविक खेती** निबन्ध पाठ नौ छ । त्यसमा ११ वटा नम्बर वा ४ पृष्ठमा समाप्त भएको देखिन्छ । २७८ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । जसमा तत्सम शब्दहरू २१३ वटा रहेका छन् ।

जैविक खेती निबन्धमा आवृत्ति भएका शब्दहरू निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

शब्द	आवृत्ति
व्यवसायिक	३
वातावरणीय	२
पर्यावरणीय	३
प्रदूषण	२
प्राणी	२
रासायनिक	२
जीव	२
अभाव	२
कडा	२
प्राण	२

सम्पादन मण्डलद्वारा कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको **जैविक खेती** निबन्धमा १० वटा शब्दहरू आवृत्ति भएका पाइयो ।

४.३ जय भोलि

हास्यव्यङ्ग्य निबन्धकार भैरव अर्यालद्वारा रचित जयभोलि निबन्ध कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको छ । अर्यालको जन्म वि.सं. १९९३ मा भएको हो भने मृत्यु वि.सं. २०३३ सालमा भएको पाइन्छ । उनी एक हास्यव्यङ्ग्य निबन्धकार हुन् । उनले कलम चलाएका महापुरुषको सङ्गत, जयभोलि, ब्रह्माजीको प्रयोगशालाबाट, आलु जस्ता निबन्धहरू छन् ।

उनले यस निबन्धमा भोलिवादी मानिसहरूलाई अत्यन्त व्यङ्ग्य प्रस्तुत गरेका छन् । पर्सिको हिजो र हिजोको पर्सिलाई भोलि भन्दछन् । समयको अनन्त गतिमा यसरी भूत र भविष्य दुवैतिर उस्तै सन्धि नातो लगाउने हुनाले आजभन्दा भोलि ज्यादै जनप्रिय छ भन्ने कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ । मानिस भोलिको भक्त छ । उसको मुखमा रामराम भैं सधैं भुण्डिरहेको हुन्छ भोलि । त्यसैले आजको काम भोलिलाई थाँती राख्नु हाम्रो संस्कृति हो । आफ्नो संस्कृतिलाई उल्लङ्घन गर्न कसले सक्छ र ? भोलिवाद हाम्रो राजनीति हो । प्रशासन हो । व्यवहार हो । हरेक काम कुरामा भोलिभोलि भन्दाभन्दै भानुभक्तले भनेभैं पर्सी हामी सबैले बम भोलेनाथ कि जय

भन्दै भोली बोकेर डाँडैडाँडा कुदनु त नपर्ला ? यस्तो हुँदाहुँदै कतै पृथ्वी भोलि घुमौला भनेर आराम नगरी देओस्, हावाले भोलि डुलाउँला भनेर विश्राम नगरी देओस् जय भोलि भन्ने कुरा प्रष्टयाएका छन् ।

शब्द	नाम	व्युत्पत्ति	अर्थ	पृष्ठ
आदिकवि	नाम	आदि+कवि	प्रथम प्रभावकारी कवि	२०
भानुभक्त	नाम	भानु+भक्त	नेपाली भाषाका आदिकवि	२०
कवि	नाम	कु+ई	कविता, काव्यको सृजना गर्ने व्यक्ति	२०
दुःख	नाम	दुसु+ख	शारीरिक वा मानसिक पीडा व्यथा	२०
प्रत्येक	विशेषण	प्रति+एक	भिन्न भिन्न गरेर	२०
क्षेत्र	नाम	मूल शब्द	जमिन आदिले ओगटेको	२०
निबन्धकार	नाम	निबन्ध+कार	निबन्ध लेख्ने व्यक्ति	२०
व्यङ्ग्य	नाम	वि+अञ्ज्+य	घुमाउरो तरिकाले भनिएको कुरो	२०
संस्कृति	नाम	सम्+कृति	देश वा जातिको कला	२०
दर्शन	नाम	दृश्+अन	हेर्ने काम	२०
निर्माण	नाम	निर+मान	कुनै वस्तुलाई आकारमा ढाल्ने काम	२०
राजनीति	विशेषण	राज्य+नीति	राज्यको शासन व्यवस्था तथा प्रशासन चलाउने नीति वा गतिविधि	२०
प्रशासन	नाम	प्र+शासन	कुनै कार्यालय वा संस्था सञ्चालन	२०
सामाजिक	विशेषण	समाज+इक	समाजमा हुने, समाजमा पाइने	२०
व्वहार	नाम	वि+अव+हार	समाजमा एक व्यक्तिको अर्को व्यक्तिसँग कायम गर्ने सम्बन्ध आचरण	२०
प्रस्तुत	विशेषण	प्र+स्तु+त	कामका लागि राखिएको उपस्थित	२०
हास्यव्यङ्ग्य	नाम	हास्य+व्यङ्ग्य	हास्य र व्यङ्ग्य दुवै भएको रचना	२०
पद्य	नाम	पद्+य	वर्ण, मात्रा र गणका नियम अनुसारको रचना धन्यवाद रचना	२०
विशेष	विशेषण	वि+शिष्+अ	गुण, रूप, मात्रा आदिका आधारमा अरूभन्दा बढी महत्त्व	२०
सिद्धहस्त	विशेषण	सिध्+त	राम्ररी हात चलेको, खास सिपमा सफल, दक्ष	२०
इतिश्री	नाम	इति+श्री	भएभएको सम्पत्तिको विनाश, स्वाहा	२०
कुप्रवृत्ति	नाम	कु+प्र+वृत्ति	खराब प्रवृत्ति, अनुचित व्यवहार	२०
कुरीति	नाम	कु+री+ति	समाजमा चलेको अनुचित	२०
स्वार्थी	वि/नाम	स्वार्थ+ई	आफ्नो लाभ वा भलाई मात्र हेर्ने	२०
विकृति	नाम	वि+कृ+ति	बिग्रेको सडेको, गलेको आदि	२०
महापुरुष	नाम	महन्+पुरुष	नाम कमाएको व्यक्ति	२०

सङ्गत	नाम	सम्+गत	कसैसँग हुने हेलमेल, मित्रता, बसउड साथीको सङ्गता	२०
दश	विशेषण	मूल शब्द	संवा, गन्तीमा नौभन्दा पछि आउने सङ्ख्या १० अङ्क	२०
प्रयोगशाला	नाम	प्रयोग+शाला	वैज्ञानिक सिद्धान्तको परीक्षणका लागि व्याकरण आदि जडान गरिएको	२०
राष्ट्रिय	विशेषण	राष्ट्र+इय	राष्ट्र सम्बन्धी, राष्ट्रको देशको	२०
अन्तर्राष्ट्रिय	विशेषण	अन्तर+राष्ट्र+इय	दुई वा दुईभन्दा बढी राष्ट्रका बीचको वा राष्ट्र राष्ट्रको	२०
परिप्रेक्ष्य	नाम	परि+प्रेक्ष्य	कुनै घटना, विषय, विचार, उद्देश्य	२०
रोचक	विशेषण	रुच्+अक	रुचि हुने, चाख लाग्ने	२०
शैली	नाम	शील्+ई	काँडो वा तिखो वस्तु शरीरमा गाडिनु	२०
शिष्ट	विशेषण	शिष्+ट	शेष रहेको, बाँकी रहेको	२०
भाषा	नाम	भाष्+आ	उच्चारित ध्वनि वा लेख्य चिह्नहरूको प्रयोग गरी समुदायमा विचार आदानप्रदान गरिने प्रचलित आध्य	२०
प्रयोग	नाम	प्र+योग	व्यवहारमा उपयोग गर्ने काम	२०
वाण	नाम	मूल शब्द	घोच्ने खालको, चुच्चो परेको	२०
प्रहार	नाम	प्र+हार	मुक्का, लट्ठी आदिले हान्ने काम	२०
विशेषता	नाम	विशेष+ता	नाम चलेको, किर्की फैलेको	२०
प्रस्तुत	विशेषण	प्र+स्तु+त	कुनै कामका लागि अगाडि राखिएको	२०
जय	नाम	जी+अ	कुनै विशेष कार्य, अभियान	२०
प्रख्यात	विशेषण	प्र+ख्या+त	नाम चलेको, किर्ति फैलेको	२०
असामाजिक	विशेषण	अ+सामाजिक	सामाजिक दृष्टिले नसुहाउने कुरा	२०
अनन्त	विशेषण	अनु+अन्त	अन्त वा सीमाना भगडा नगर	२०
पूर्वीय	विशेषण	पूर्व+ईय	पूर्वतिरको, पूर्वको पूर्वी	२१
दर्शन	नाम	दृश्+अन	हेर्ने काम, हेराइ, अवलोकन	२१
विशेषता	नाम	विशेष+ता	आकार, रूप मात्रा, प्रभाव आदिका	२१
मुक्ति	नाम	मुच्+ति	सङ्कट, समस्याबाट दृष्टकारा हुनु	२१
आधुनिक	विशेषण	अधुना+इक	अहिलेको, वर्तमानको	२१
अनुयायी	नाम	अनु+यायी	कसैको पछि लाग्ने व्यक्ति	२१
श्री गणेश	नाम	श्री+गणेश	कुनै काम, व्यवसाय, अध्ययन आदिको सुरुवात थालनी शुभारम्भ	२१
भानुभक्त	नाम	भानु+भक्त	नेपाली भाषाका आदिकवि र रमिता लेखक	२१
आदिकवि	नाम	आदि+कवि	प्रथम, प्रभावकारी कवि	२१
वन	नाम	मूल शब्द	बाक्लो भाडी भएको क्षेत्र जङ्गल	२१

सिद्धान्त	नाम	सिद्ध+अन्त	तर्क, प्रमाण, परीक्षणबाट सिद्ध गरिएको	२१
प्रणेता	विशेषण	प्र+नेता	कुनै पुस्तक, कृति आदि लेख्ने व्यक्ति	२१
महर्षि	नाम	महा+ऋषि	ठूला ऋषि, ऋषि, ऋषिका पनि सम्मान्य व्यक्तित्व	२१
आचार्य	नाम	आ+चर्+य	बाहुन क्षेत्रीको एउटा थर	२१
सरस्वती	नाम	सरस्+वत+ई	विद्याकी देवी, शारदा	२१
दक्षिणा	नाम	दक्षिण+आ	यशु, पूजा आदि समाप्त भएपछि ब्राह्मणलाई दिइने पैसा वा उपहार	२१
गुरु	नाम	मूल शब्द	ज्ञान दिने	२१
पण्डित	नाम	पण्डा+इत	विद्वानलाई मान गर्दा भनिने शब्द	२१
इत्यादि	नाम	इति+आदि	केही प्रमुख कुराको उल्लेख गरी त्यस्तै अरु भन्ने सङ्केत गर्न	२१
वैद्य	नाम	विधि+अ	आयुर्वेद पद्धति अनुसार रोगको पहिचान गरी उपचार गर्ने व्यक्ति	२१
राजर्षि	नाम	राजा+ऋषि	राजा गएर वा राजकुलमा जन्मेर पनि ऋषि जस्तो भएको व्यक्ति	२१
महाराज	नाम	महान्+राजा	ठूलो राजा, राजाहरूको पनि राजा	२१
श्राद्ध	नाम	श्रद्धा+अ	बाबुआमाको स्मृतिमा गरिने तिथि	२१
आज्ञा	नाम	आ+ज्ञा	नाता, पद, प्रतिष्ठाले तल्लो तहका व्यक्तिलाई दिइने आदेश	२१
महाराज	नाम	महान्+राज	शुभ, ऐश्वर्य, सम्पन्नता	२१
व्यवस्था	नाम	वि+अ+स्था	कुनै कार्य वा गतिविधिलाई उपयुक्त अवस्थामा राख्ने काम	२२
समय	नाम	मूल शब्द	मिनेट, घण्टा, दिन, रात, हप्ता, महिना	२२
उपचार	नाम	उप+चार	कुनै रोगबाट छुटकाराका उपाय	२२
तार	नाम	तृ+अ	टाढा खबर पुऱ्याउने सञ्चार माध्यम	२२
कृपया	क्रि.यो	कृपा+आ	कृपा गरेर, कृपापूर्वक, कृपाले	२२
युवती	नाम	युवन्+ती	किशोर अवस्था पार गरेकी र अवस्थामा नटेकी	२२
मधुर	विशेषण	मधु+र	मिठो, गुलियो, मधुमय	२२
कृपया	क्रि.यो	कृपा+अ	कृपा गरेर	२२
दिनप्रतिदिन	क्रि.यो	दिन+प्रति+दिन	प्रत्येक दिन	२२
वैज्ञानिक	विशेषण	विज्ञान+इक	विज्ञान सम्बन्धी विज्ञानको	२२
चमत्कार	नाम	चमत्+कार	देख्दा, सुन्दा छक्क लाग्ने विषय	२२
राजर्षि	नाम	राजा+ऋषि	राज कुलमा जन्मेर ऋषि जस्तो भएको	२२
महाराज	नाम	महान्+राजा	महाराजा, राजाहरूको पनि राजा	२२

प्रभाव	नाम	प्र+भाव	कुनै व्यक्ति, वस्तु, वातावरण आदिको गुण वा दोषको अरूमा पर्ने असर	२२
ग्रसित	विशेषण	ग्रस्+इत	गाँजको, पीडित, ग्रस्त	२२
शिरोधार्य	विशेषण	शिरस्+धार्य	शिरमा धारण गर्न लायक	२२
ग्राहक	विशेषण	ग्रह+अक	लिने वा ग्रहण गर्ने	२२
क्षेत्र	नाम	मूल शब्द	जमिन आदि समेटेको परिधि वा भाग	२२
गति	नाम	गम्+ति	हिँडाइ, गमन	२२
सुख	नाम	मूल शब्द	मनमा हुने आनन्द	२२
ग्राहक	विशेषण	ग्रह्+अक	लिने, ग्रहण गर्ने, पसलबाट सामान किन्ने व्यक्ति	२२
लेख	नाम	लिख्+अ	कुनै विषयमा लेखिएको रचना	२२
लेखक	नाम	लिख्+अक	कुनै लेख, रचना, पुस्तक लेख्ने व्यक्ति	२२
सूचीकार	नाम	सूची+कार	लुगा सिउने व्यक्ति	२२
क्षेत्र	नाम	मूल शब्द	जमिन आदि समेटेको परिधि वा भाग	२२
गति	नाम	गम्+ति	हिँडाइ, गमन	२२
ग्राहक	विशेषण	ग्रह्+अक	पसलबाट सामान किन्ने व्यक्ति	२२
हितैषी		हित+एसी	कल्याण चाहने	२२
लेख	नाम	लिख्+अ	कुनै विषयमा लेखिएको रचना	२२
लेखक	नाम	लिख्+अक	कुनै लेख, रचना, पुस्तक लेख्ने व्यक्ति	२२
सूचीकार	नाम	सूची+कार	लुगा सिउने पेसा गर्ने व्यक्ति	२२
कुचीकार	नाम	कुचो+कार	कुची चलाउने व्यक्ति	२२
वातावरण	नाम	वात+आवरण	पृथ्वीको चारैतिर फैलिएको परिस्थिति	२३
मनोवृत्ति		मनस् +वृत्तिज	मनको प्रकृति	२३
समाज	नाम	मूल शब्द	खास रहन सहन, रीति रिवाज धर्म आदि रहेको मानिसहरूको समूह	२३
निष्क्रियता	नाम	निष्क्रिय+ता	सक्रिय नहुँदाको स्थिति	२३
दिशा	नाम	दिश्+आ	पूर्व, पश्चिम, उत्तर दक्षिणमध्ये कुनै एक बुझाउने शब्द	२३
अपवाद	नाम	अप+वाद	सामान्य नियमभित्र नपरेको स्थिति	२३
दुःख	नाम	दुस्+ख	शारीरिक वा मानसिक पीडा	२३
उदाहरण	नाम	उत्+आ+हरण	दृष्टान्त, नमुना	२३
आराम	नाम	आ+राम	थकाइ मार्न सुस्ताउने काम	२३
औषधि	नाम	ओषध+इ	बिरामीको रोग निको पार्न प्रयोग गरिने	२३
निष्कर्ष	नाम	निस्+कर्ष	कुनै छलफल, अभिव्यक्ति, अध्ययन आदिको सार	२३
अनुसरण	नाम	अनु+सरण	सिद्धान्त अनुसार	२३

गुण	नाम	गुण	कुनै व्यक्ति वा वस्तुमा हुने विशेषण	२३
क्रियाकलाप	नाम	क्रिया+कलाप	प्राणीको सामान्य जीवन चर्चा	२३
संस्कृति	नाम	सम्+कृति	देश वा जातिको कला, साहित्य	२३
दर्शन	नाम	दृश्+अन	हेर्ने काम	२३
राजनीति	नाम	राज्य+नीति	राज्यको शासन चलाउने	२३
प्रशासन	नाम	प्र+शास्+अन	कुनै कार्यालय गतिविधिको सञ्चालन	२३
व्यवहार	नाम	वि+अव+हार	समाजमा एक व्यक्तिले अर्को व्यक्तिसँग सम्बन्ध, आचरण	२३
शङ्का	नाम	शङ्क+आ	खराब हुन्छ, कि भन्ने डर	२३
भानुभक्त	नाम	भानु+भक्त	नेपाली भाषाका आदिकवि	२३

भैरव अर्यालद्वारा कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको **जय भोलि** निबन्ध पाठ तीनमा छ। त्यसमा १० वटा नम्बर र पाँच पृष्ठमा समाप्त भएको देखिन्छ। जय भोलि निबन्धमा जम्मा २७३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन्। जसमा तत्सम शब्द १२३ वटा मात्र प्रयोग भएको पाइयो।

जय भोलि निबन्धमा आवृत्ति भएका शब्दहरू निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

शब्द	आवृत्ति
आदिकवि	२
भानुभक्त	२
राजश्री	२
महाराज	२
सूचिकार	२
क्षेत्र	२
लेख	२
लेखक	२

भैरव अर्यालद्वारा कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको **जय भोलि** निबन्ध ८ वटा शब्द आवृत्ति भएको पाइयो।

४.४ मिथिला चित्रकला

सम्पादक मण्डलद्वारा सम्पादित मिथिला चित्रकला निबन्ध कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको छ। मिथिला चित्रकला नेपालको सांस्कृतिक सम्पदा हो। प्राचीन कालमा मिथिला क्षेत्रको केन्द्र जनकपुर थियो। आज पनि जनकपुर क्षेत्र मैथिली संस्कृतिको केन्द्र मानिन्छ। मिथिला चित्रकलाको मौलिक विशेषता भनेको देवी देवताहरूका चित्रमा पनि मानवीय भाव व्यक्त हुने हो। त्यसैले देवी देवताको अनुहारमा पनि ममता र स्नेहको भाव झल्काइएको हुन्छ। वर्षभरि मनाइने विभिन्न चाडपर्व, व्रत, पूजा आदि अवसरहरूमा भिन्नाभिन्नै रूपमा मिथिला चित्रकला प्रस्तुत हुन्छ। कुनै चित्र भुइँमा गोबर र माटोले लिपेर कोरिन्छ। जसलाई भूमि चित्र

भनिन्छ । नेपालको राष्ट्रिय संस्कृतिको रूपमा रहेको यो चित्रकला आफ्नै प्रकारको मौलिक अस्तित्व कायम गर्न सफल भएको छ ।

शब्द	नाम	व्युत्पत्ति	अर्थ	पृष्ठ
मिथिला	नाम	मिथि+ला	राजा जनकले राज गरेको भूमि	६४
चित्रकला	नाम	चित्र+कला	चित्र बनाउने काम	६४
प्रतीक	नाम	प्रति+क	खास वस्तु, विषय	६४
स्वास्तिक	नाम	स्वस्ति+क	प्राचिन आर्यहरूको अङ्गल सूचक चिह्न	६४
शुभकामना	नाम	शुभ+कामना	अरूको भलाइको चाहना	६४
व्यक्त		व्यच्+त	प्रकट गरिएको	६४
शुभलाभ	नाम	शुभ+लाभ	फाइदा हुने कुराको लाभ	६४
शान्ति	नाम	शम्+ति	हल्ला नहुँदाको स्थिति	६४
प्रतीक	नाम	प्रति+इक	खास वस्तु, विषय	६४
शान्ति	नाम	शम्+ति	हल्ला नहुँदाको स्थिति	६४
मृत्यु	नाम	मृत्+यु	मर्ने क्रिया	६४
मुक्ति	नाम	मुच्+ति	सङ्कट, समस्या आदिबाट छुटकारा	६४
दीपशिखा	नाम	दीप+शिखा	बत्ती बाल्दाको ज्वाला	६४
दीर्घायु	नाम	दीर्घ+आयु	लामो आयु, दीर्घ जीवन	६४
शुभेच्छा	नाम	शुभ+इच्छा	असल कुराको इच्छा	६४
प्रतीक	नाम	प्रति+इक	खास वस्तु वा विषय	६४
कीर्ति	नाम	कृ+ति	असल कार्यबाट फैलने चर्चा	६४
विशुद्ध	विशेषण	वि+शुद्ध	राम्ररी शुद्ध पारिएको छ	६४
ज्ञान	नाम	ज्ञा+न	ग्रहण गर्ने काम	६४
सन्देश	नाम	सम्+देश	कसैलाई पठाइएको विशेष खबर	६४
मिथिला	नाम	मिथि+ला	राजा जनकले राज्य गरेको भूमि	६४
चित्रकला	नाम	चित्र+कला	कागज वा कपडामा विभिन्न रङ्गको रेखा कोरी बनाइने कलाकृति चित्र	६४
विभिन्न	विशेषण	वि+भिन्न	धेरै थरीको, अनेक	६४
सकारात्मक	विशेषण	सकार+ आत्मक	कसैको विचार वा भाव आदिलाई समर्थन गर्ने खालको स्वीकृति	६४
प्रतीक	नाम	प्रति+इक	चिह्न, सङ्केत वा अर्को स्वरूप	६४
प्रयोग	नाम	प्र+योग	कुनै कुरालाई व्यवहारमा उपयोग गर्ने	६४
समुदाय	नाम	सम्+उदाय	समाज समाज मिलेर बसेको	६४
जीवनशैली	नाम	जीवन+शैली	जीउने शैली	६४
लोक परम्परा	नाम	लोक+परम्परा	लोकले पहिलेदेखि नै मानि आएको चलन	६४
प्राचीन	विशेषण	प्राच+ईन	धेरै पहिलेको, पुरानो	६४

काल	नाम	मूल शब्द	समय बेला	६४
मिथिला	नाम	मिथि+ला	राजा जनकले राज्य गरेको भूमि	६४
क्षेत्रअन्तर्गत	नामयोगी	क्षेत्र+अन्तर्गत	तोकिएको ठाउँ	६४
नदी	नाम	नद+ई	खोला मिसिएर बनेको पानीको ठूलो प्रवाह	६४
भारत	नाम	भरत+अ	दक्षिण एशियाको एक विशाल देश	६४
खण्ड	नाम	मूल शब्द	कुनै वस्तुको टुक्रो	६४
भूभाग	नाम	भू+भाग	पृथ्वीको कुनै क्षेत्र	६४
क्षेत्र	नाम	मूल शब्द	जमिन आदिले समेटेको परिधि	६४
सीता	नाम	मूल शब्द	अयोध्याका राजा शमको श्रीमती जानकी	६४
राजर्षि	नाम	राजा+ऋषि	राजा भएर पनि राजकुलमा जन्मेर पनि ऋषि जस्तो भएको व्यक्ति	६४
जनक	नाम	जन्+अक	जन्म दिने, सिर्जना गर्ने	६४
याज्ञवल्क्य	नाम	याज्ञवल्क+य	जन्मदिने, सिर्जना गर्ने	६४
विद्वान्	विशेषण	वि+द्वस्+आन	धेरै ज्ञान भएको	६४
विदुषी	विशेषण	विदुस्+ई	विद्वान स्त्री	६४
जन्मभूमि	नाम	जन्म+भूमि	जन्मेको ठाउँ	६४
रूप	नाम	मूल शब्द	कुनै वस्तु व्यक्ति आदिको बाहिरी	६४
प्रसिद्ध	विशेषण	प्र+सिद्ध	सबैले जानेसुनेको, नाम चलेको	६४
मानचित्र	नाम	मान+चित्र	पृथ्वीको भिन्न भूभागको चित्र नक्सा	६४
क्षेत्र	नाम	मूल शब्द	जमिन आदिले समेटेको परिधि भाग	६४
विरह	नाम	वि+रह	विलौना	६४
धनुषा	नाम	धनुष्+आ	नेपालको मध्यमाञ्चल क्षेत्रभित्र पर्ने जनकपुर एक जिल्ला	६४
महोत्तरी	नाम	महा+उत्तर+ई	ठाउँको नाम	६४
प्राचीन	विशेषण	प्राच्+इन	धेरै पहिलेको, पुरानो	६४
काल	नाम	मूल शब्द	समय बेला	६४
मिथिला	नाम	मिथि+ला	ठाउँको नाम	६४
क्षेत्र	नाम	मूल शब्द	जमिन आदिले समेटेको परिधि भाग	६४
केन्द्र	नाम	मूल शब्द	कुनै वस्तुको मध्यभाग	६४
क्षेत्र	नाम	मूल शब्द	जमिन आदिले समेटेको परिधि भाग	६४
चित्रकला	नाम	चित्र+कला	कागज वा कपडामा विभिन्न रङ्गले कोरी बनाइने कलाकृति	६४
मौलिक	विशेषण	मूल+इक	आफ्नै मूलभूत विशेषता भएको	६४
परम्परा	नाम	परम्+परा	धेरै पहिलेदेखि चलिआएको प्रचलन	६४
केन्द्र	नाम	मूल शब्द	कुनै वस्तुको मध्य भाग	६४
मिथिला	नाम	मिथि+ला	राजा जनकले राज्य गरेको भूमि	६४

चित्रकला	नाम	चित्र+कला	चित्र बनाउने कला	६४
सर्जक	नाम	सृज्+अक	सिर्जना गर्ने, स्रष्टा	६४
मैथिल	विशेषण	मिथिला+अ	मिथिला सम्बन्धी	६४
नारी	नाम	नर+ई	महिला, स्त्री	६४
चित्र	नाम	मूल शब्द	लेखेर कोरेखा खिचेर बनाइएको	६४
विषय	नाम	वि+षय	त्यस्तो कुरा, जसको बारेमा बयान	६४
रङ्गयोजना	नाम	रङ्ग+योजना	कुनै वस्तुलाई रंगाउने पूर्व तयारी	६४
प्रयोजन	नाम	प्र+योजन	कुनै पनि कारण जनाउने शब्द	६४
औपचारिक	विशेषण	उपचार+इक	स्तरीय विधि तथा व्यवहार अनुसारको	६४
शिक्षा	नाम	शिक्ष्+आ	ज्ञान गुनका कुरा	६४
अभाव	नाम	अ+भाव	कुनै वस्तु नहुँदाको स्थिति	६४
मैथिल	विशेषण	मिथिला+अ	मिथिला चित्रकलासँग सम्बन्धित कुराहरू	६४
नारी	नाम	नर+ई	महिला, स्त्री	६४
सहज	विशेषण	सह+ज	सजिलै उत्पन्न	६४
अर्थपूर्ण	विशेषण	अर्थ+पूर्ण	अर्थ वा आशय भएको	६४
सुन्दर	विशेषण	मूल शब्द	देख्दा राम्रो, आकर्षक	६४
चित्र	नाम	मूल शब्द	लेखेर, कोरेर वा खिचेर बनाइएको कुनै वस्तुको आकृति	६४
संस्कार	नाम	सम्+कार	दोष, खोट, कम्जोरी हटाउने वा माने	६४
अर्थ	नाम	मूल शब्द	कुनै शब्दको सङ्केत गर्ने मतमलब काम	६५
कलाकार	नाम	कला+कार	कलाकृति निर्माण गर्ने व्यक्ति	६५
शुभेच्छा	नाम	शुभ+इच्छा	असल कुराको इच्छा	६५
आकाङ्क्षा	नाम	आ+काङ्क्षा	इच्छा, चाहना, अभिलाषा	६५
चित्रकला	नाम	चित्र+कला	रङ्गले रेखा कोरी बनाइएको कला कृति	६५
नेपाल	नाम	ने+पाल	फिँजिएर रहेको एक राष्ट्र	६५
राष्ट्रिय	विशेषण	राष्ट्र+इय	एशिया महादेशमा हिमालय पर्वतको वरिपरि अवस्थित	६५
संस्कृति	नाम	सम्+कृति	देश वा जातिको कला, साहित्य आदिलाई बुझाउने मौलिक पहिचान	६५
अमूल्य	विशेषण	अ+मूल्य	मूल्य तोक्न नसकिने, अनमोल	६५
सम्पदा	नाम	सम्+पद्+आ	देशमा रहेको महत्त्वपूर्ण प्राकृतिक वस्तु	६५
स्थानीय	विशेषण	स्थान+ईय	त्यस ठाउँमा बस्ने, खास ठाउँको रैथाने	६५
प्रयोग	नाम	प्र+योग	कुनै कुरा व्यवहामा प्रयोग गर्ने काम	६५
नारी	नाम	नर्+ई	महिला, स्त्री	६५
आदि	नाम	मूल शब्द	आरम्भ, सुरुवात	६५
सामग्री	नाम	समग्र+ई	कामका लागि चाहिने सामानको समूह	६५

वनस्पति	नाम	वन+पति	रूख, बोटविरुवा आदि	६५
सामान्यतया	क्रि.यो	सामान्य+तया	सामान्य, धेरैजसो	६५
प्रकार	नाम	प्र+कार	किसिम, वर्ग, थरी	६५
प्रयोग	नाम	प्र+योग	कुनै कुरालाई व्यवहारमा प्रयोग गर्ने काम	६५
चित्र	नाम	मूल शब्द	लेखेर, कोरेर वा खिचेर बनाइएको कुनै वस्तुको रूप वा आकृति	६५
नारी	नाम	नर+ई	स्त्री, महिला	६५
विवाह	नाम	वि+वह्+अ	पुरुष र स्त्रीका बीच पति र पत्नीको सम्बन्ध गाँस्ने धार्मिक कार्य	६५
व्रतबन्ध	नाम	व्रत+बन्ध	बाहुन, क्षेत्रीय वैश्य आदिका किशोरहरूका लागि गरिने एक संस्कार	६५
आदि	नाम	मूल शब्द	आरम्भ, शुरुवात	६५
प्रायः	क्रि.यो.	मूल शब्द	धेरै जसो, धेरै मात्रामा	६५
क्षणिक	विशेषण	क्षण+इक	एकछिनको क्षण, भङ्गुर	६५
नारी	नाम	नर+ई	महिला, स्त्री	६५
समुदाय	नाम	सम्+उदाय	खास क्षेत्र, वर्ग, सामाजिक राति, संस्कार	६५
कला	नाम	मूल शब्द	मान्छेको सिर्जनात्मक क्षमता, सीप	६५
हस्तान्तरण	नाम	हस्त+अन्तरण	पहिलेदेखि चलिआएको चलन	६५
समाज	नाम	मूल शब्द	खास रहनसहन, रितिरिवाज, धर्म आदिबाट आबद्ध रहेको मानिसहरूको समूह	६५
परम्परा	नाम	परम्+परा	पहिलेदेखि चलिआएको चलन	६५
जीवित	विशेषण	जीव्+इत	जीउँदो, सजीव, नमरेको	६५
हस्तान्तरण	नाम	हस्त+अन्तरण	अरूको हातमा दिनु	६५
चित्रकला	नाम	चित्र+कला	कागज कपडा आदिमा विभिन्न रङले रेखा कोरी बनाइएको कालकृति	६५
प्रारम्भिक	विशेषण	प्रारम्भ+इक	कुनै कामको सुरु भएको बेला	६५
रेखाङ्कन	नाम	रेखा+अङ्कन	चित्र तयार पार्नुको निमित्त पहिले तयार गरिने रेखाको आकृति	६५
आवश्यक	विशेषण	अवश्य+क	चाहिने, चाहिएको	६५
लैकिक	विशेषण	लोक+इक	लोकसम्बन्धी, लोकको	६५
पारलैकिक	विशेषण	पर+लोक+इक	परलोकका लागि हुने	६५
विषय	नाम	वि+सय	त्यस्तो कुरो जसको बारेमा बयान गरिन्छ	६५
समावेश	नाम	सम्+आ+वेश	भिन्न पार्ने, राख्ने वा समेट्ने काम	६५
लैकिक	विशेषण	लोक+इक	लोकसम्बन्धी, लोकको	६५
काली	नाम	कालो +इ	कालिका, देखि चण्डी	६५
दुर्गा	नाम	दुर्गा+आ	आरम्भ, शुरुवात	६५

अङ्कित	विशेषण	अङ्क+इत	चिनो लागेको, छाप लगाइएको	६५
शिव	नाम	मूल शब्द	तीन मुख्य देवता ब्रह्मा, विष्णु महेश्वर	६५
लक्ष्मी	नाम	मूल शब्द	धनकी देवी	६५
सरस्वती	नाम	सरस्+वत्+ई	विद्याकी देवी	६५
विष्णु	नाम	मूल शब्द	सृष्टि, स्थिति र तिन देवता, ब्रह्मा, विष्णु, शिवमध्ये एक	६५
राम	नाम	रम्+अ	अयोध्यका राजा, दशरथका जेठा छोरा	६५
सीता	नाम	मूल शब्द	अयोध्यका राजा रामकी श्रीमती	६५
राधा	नाम	मूल शब्द	भगवान् कृष्णकी प्रेमिका, राधिका	६५
कृष्ण	नाम	मूल शब्द	देवीकी र बसुदेवका आठौँ सन्तान	६५
अङ्कित	विशेषण	अङ्क+इक	चिनो लागेको/छाप लगाइएको	६५
विशेषता	नाम	विशेष+ता	आकार, रूप, मात्र, प्रभाव आदिका दृष्टिले कुनै वस्तुमा पाइने विशेष गुण	६५
मानवीय	विशेषण	मानव्+इय	मानव सम्बन्धी	६५
भाव	विशेषण	वि+शिष्+अन	कुनै कथन रचना आदिको मुख्य अभिप्राये	६५
अनुहार	नाम	अनु+हार	भवन, मुख मण्डल, चेहरा	६५
ममता	नाम	मम+ता	मेरो भन्ने भावना, आत्मीयता	६५
नारी	नाम	नर+ई	महिला, स्त्री	६५
धरातल	नाम	धरा+तल	पृथ्वीको माथिल्लो तह, सतह	६५
नारी	नाम	नर+ई	महिला स्त्री	६५
भावना	नाम	भाव्+अन+आ	मनमा उत्पन्न उनै कल्पना	६५
सार्थक	विशेषण	स+अर्थ+क	कुनै वस्तु, व्यक्ति आदिको बाहिरी स्वरूप	६५
प्रशस्त	नाम	प+शंस्+त	धेरै, पर्याप्त	६६
प्रयोग	नाम	प्र+योग	कुनै कुरालाई व्यवहारमा उपयोग गर्ने	६६
जनमानस	नाम	जन+मानस	जनताको मन वा मनस्थिति	६६
स्थापित	विशेषण	स्थाप्+इत	स्थापना गरिएको, खडा भएको	६६
विवाह	नाम	वि+वह्+अ	पुरुष र स्त्रीबीचको कानुनी सम्बन्ध	६६
व्रतबन्ध	नाम	व्रत+बन्ध	बाहुन, क्षेत्रीय आदिमा जनाइ लगाउने	६६
आदि	नाम	मूल शब्द	आरम्भ, सुरुवात	६६
अवसर	नाम	अव+सर	कुनै काम गर्नका लागि अनुकूल मौका	६६
परम्परा	नाम	परम्+परा	धेरै पहिलेदेखि चलिआएको प्रचलन	६६
लोक	नाम	मूल शब्द	संसारको कुनै ठाउँमा बस्ने मानिसहरू	६६
विचार	नाम	वि+चार	कुनै विषयमा अरूसँग राख्ने कुरा	६६
मङ्गल	नाम	मूल शब्द	कल्याण, हित	६६
स्वाभाविक	विशेषण	स्वभाव+इक	स्वभावले हुने, स्वभाव अनुसारको	६६

प्रदान	नाम	प्र+दान	कुनै वस्तु सामग्री आदि कसैलाई दिनु	६६
संयोजन	भनाम	सम्+योजन	दुई वा दुईभन्दा बढी वस्तु जोड्ने वा जाने	६६
अत्यन्त	क्रि.यो	अति+अन्त	साह्रै, ज्यादै	६६
कलात्मक	विशेषण	कला+आत्मक	कलाले परिपूर्ण	६६
रूप	नाम	मूल शब्द	कुनै वस्तु वा व्यक्ति आदिको	६६
प्रतीक	नाम	प्रति+इक	बाहिरी स्वरूप	६६
स्रोत	नाम	सु+त	नदी खोला आदिको नाम	६६
आधार	नाम	आ+धार	कुनै वस्तु अड्ने वा रहने ठाउँ, जग्गा	६६
जीवजन्तु	नाम	जीव+जन्तु	पृथ्वीमा भएका साना ठूला सबै प्राणी	६६
शुभ	विशेषण	मूल शब्द	भला वा हित गर्ने	६६
वैभव	नाम	वि+भु+अ	धनसम्पत्ति, ऐश्वर्य	६६
प्रतीक	नाम	प्रति+इक	लोग्ने मानिस	६६
पवित्रता	नाम	पवित्र+ता	पवित्र भएको अवस्था	६६
मातृत्व	नाम	मातृ+त्व	आमामा हुने गुण, माताको धर्म	६६
गुरु	नाम	मूल शब्द	पढाउने व्यक्ति, शिक्षक अध्यापक	६६
मित्रता	नाम	मित्र+ता	मित्रमा हुने गुण वा भावना	६६
उत्पादन	नाम	उत्+पाद्+अन	उब्जाउने, उत्पादन गर्ने काम	६६
शक्ति	नाम	शच्+ति	महिला, स्त्री	६६
अन्य	विशेषण	मूल शब्द	अर्को, अरू	६६
जीवजन्तु	नाम	जीव+जन्तु	पृथ्वीमा भएका साना ठूला प्राणी	६६
नारी	नाम	नर+ई	महिला, स्त्री	६६
विष्णु	नाम	मूल शब्द	सृष्टि, स्थिति र विलाशक तिन देवता (ब्रह्मा, विष्णु, शिव) मध्य एक	६६
एवम्	अव्यय	मूल शब्द	यसै किसिमको, यसै प्रकारको	६६
सौन्दर्य	नाम	सुन्दर+य	सुन्दर हुने तत्त्व शोभा, कान्ति	६६
पुरुष	नाम	मूल शब्द	लोग्ने मान्छे	६६
विवेक	नाम	विच्+अ	असल खराब छुट्याउन सक्ने बुद्धि	६६
कमल	नाम	मूल शब्द	रडमा फुल्ने फुल	६६
कोमलता	विशेषण	कोमल+ता	छाम्दा नरम र मुलायम	६६
स्नेह	नाम	स्निह्+अ	आफूभन्दा सानो व्यक्तिप्रति दर्शाउने माया	६६
वैभव	नाम	विभव+आ	सम्पत्ति ऐश्वर्य	६६
कदम्ब	नाम	मूल शब्द	लामो बाटुलो पात भएको वृक्ष	६६
प्रेम	नाम	प्री+म	एक व्यक्तिको अर्को व्यक्तिसँग स्वभाव	६६
चित्र	नाम	मूल शब्द	खिचेर, कोरेर बनाइएको वस्तुको आकृति	६६
अड्कन	नाम	अड्क+अन	छाप लगाउनु, चिन्ह लगाउनु	६६

प्रतीक	नाम	प्रति+इक	कुनै पनि चीजलाई चिन्ने	६६
सामाजिक	विशेषण	समाज+इक	संस्कृति सम्बन्धी, परम्परामा प्रचलनमा	६६
महत्त्व	नाम	महत्+त्व	कुनै कुराको विशेष उपयोगिता	६६
समाज	नाम	मूल शब्द	खास रहनसहनमा आबद्ध रहेको समूह	६६
एकता	नाम	एक+ता	एक भर मिल्ने भाव	६६
आबद्ध	विशेषण	आ+बद्ध	बाँधिएको बन्धनमा परेको	६६
कला	नाम	मूल शब्द	सिर्जनात्मक क्षमता व्यक्त गर्ने सिप	६६
प्रभावशाली	विशेषण	प्रभाव+शाली	कुनै वस्तु व्यक्ति, परिवेश आदिलाई प्रशस्त प्रभाव पार्ने शक्ति भएको	६६
वर्ष	नाम	वृष्+अ	१२ महिनाको समय वा सो अवधि, ३६५ दिनको समयावधि	६६
आदि	नाम	मूल शब्द	आरम्भ, सुरु	६६
अवसर	नाम	अव+सर	कुनै काम गर्नका लागि अनुकूल मौका	६६
रूप	नाम	मूल शब्द	कुनै वस्तु, व्यक्ति आदिको बाहिरी स्वरूप	६६
मिथिला	नाम	मिथि+ला	राजा जनकले राज्य गरेको भूमि	६६
चित्रकला	विशेषण	चित्र+कला	कागज वा कपडामा विभिन्न रङले रेखा कोरी बनाइने कलाकृति, चित्र	६६
प्रस्तुत	विशेषण	प्र+स्तु+त	कामको लागि अगाडि राखिएको उपस्थिति	६६
चित्र	नाम	मूल शब्द	लेखेर, कोरेर वा खिचेर बनाइएको आकृति	६६
भित्तिचित्र	नाम	भित्ति+चित्र	भित्तामा कूँदिएको वा लेखिएको चित्र	६६
कलश	नाम	मूल शब्द	बिहान बेलुका पानी भरेर राखिने जलपात्रा	६६
मूर्ति	नाम	मूर्+ति	ढुङ्गो, माटो, काठ, धातुबाट बनाइएको प्राणी वा अन्य वस्तुको जड आकृति	६६
आदि	नाम	मूल शब्द	आरम्भ, सुरुवात	६६
रूप	नाम	मूल शब्द	कुनै वस्तु, व्यक्ति आदिको बाहिरी स्वरूप	६६
कला	नाम	मूल शब्द	मान्छेको सिर्जनात्मक क्षमता व्यक्त गर्ने	६६
उत्कृष्ट	विशेषण	उत्+कृष्ट	सर्वैभन्दा राम्रो	६६
राजा	नाम	राज्+आ	राजतन्त्र भएको देशको राष्ट्र प्रमुख	६६
जनक	नाम	जन्+अक	जन्म दिने, सिर्जना गर्ने	६६
सीता	नाम	मूल शब्द	अयोध्यता राजा रामकी पत्नी, जानकी	६६
विवाह	भनाम	वि+वह्+अ	पुरुष र स्त्रीबीचको सम्बन्ध	६६
तान्त्रिक	ना.वि	तन्त्र+इक	तन्त्रमन्त्र प्रयोग गर्ने मान्छे	६६
प्रभाव	नाम	प्र+भाव	कुनै घटनाबाट वस्तु, कुरा आदिमा हुने	६७
शक्ति	नाम	शच्+ति	कुनै काम गर्ने वा कसैलाई पराजित गर्ने	६७
आध्यात्मिक	विशेषण	आध्यात्म+इक	आध्यात्मसँग सम्बन्धित	६७
भाव	नाम	भु+अ	कथन वा रचना आदिको मुख्य अभिप्राय	६७

व्यक्त	विशेषण	व्यच्+त	प्रकट भएको	६७
विशेषता	नाम	विशेष+ता	आकारका दृष्टिले विशेष गुण जनाउने	६७
मैथिली	नाम	मैथिल+ई	मिथिला सम्बन्धी, मिथिलाको	६७
जनजीवन	नाम	जन+जीवन	जनताको दैनिक गतिविधि वा दिनचर्या	६७
विविध	विशेषण	वि+विध+अ	भिन्न किसिमको	६७
पक्ष	नाम	मूल शब्द	समूह मध्ये कुनै एक	६७
समग्र	विशेषण	सम्+अग्र	सबै, समस्त	६७
शैली	नाम	शील्+ई	कुनै कार्य वा गतिविधिको ढङ्ग ढाँचा	६७
वस्तु	नाम	मूल शब्द	पृथ्वी वा ग्रहमा पाइने जुकसुकै पदार्थ	६७
सुकोमल	विशेषण	सु+कोमल	ज्यादै कोमल	६७
नर	नाम	नृ+अ	मानिस	६७
नारी	नाम	नर+ई	महिला, स्त्री	६७
प्रायः	क्रि.यो.	मूल शब्द	धेरैजसो, धेरै	६७
पार्श्वस्थ	नाम	पार्श्व+स्थ	छेउमा रहेको	६७
गौरवमय	विशेषण	गौरव+मय	गौरवशाली	६७
मैथिली	नाम	मैथिल+ई	मिथिला सम्बन्धी	६७
संस्कृति	नाम	सम्+कृति	सम्स्कृति, संस्कृत	६७
जातीय	विशेषण	जात+ईय	जात सम्बन्धी	६७
चित्रण	नाम	चित्र+अन	चित्र उतार्ने काम, चित्र बनाउने काम	६७
सांस्कृतिक	विशेषण	संस्कृति+इक	संस्कृतिसित सम्बन्ध भएको	६७
कला	नाम	मूल शब्द	सिर्जनात्मक क्षमता सीप, व्यक्त गर्ने	६७
छवि	नाम	मूल शब्द	शोभा, सौन्दर्य	६७
उच्च	विशेषण	मूल शब्द	उचाइ भएको	६७
रक्षा	नाम	रक्ष्+आ	हानी, सडकटबाट वा समस्याबाट जगाउने	६७
व्यवसायिक	विशेषण	व्यवसाय+इक	व्यवसायसँग सम्बन्धित	६७
बिक्री	नाम	बि+क्री	बेच्ने काम	६७
वितरण	नाम	वि+तृ+अन	सम्बन्धित व्यक्तिलाई बाँड्ने काम	६७
प्रदर्शनी	नाम	प्रदर्शन+ई	विभिन्न वस्तुहरू विशेष ठाउँमा पुऱ्याउने	६७
अन्तर्राष्ट्रिय	विशेषण	अन्तर+राष्ट्रिय	अन्तर्राष्ट्रिय, देश बाहिर	६७
क्षेत्र	नाम	मूल शब्द	जमिन आदिले समेटेको परिधि वा भाग	६७
प्रसिद्ध	नाम	प्र+सिध्+त	नाम चलेको स्थिति, ख्याति	६७
राष्ट्रिय	विशेषण	राष्ट्र+इय	राष्ट्र सम्बन्धी, राष्ट्रको	६७
संस्कृति		सम्+कृति	देश वा जातिको साहित्य, सङ्गीत आदि	६७
मौलिक	विशेषण	मूल+इक	आफ्नै मूलभुत विशेषण भएको	६७
सफल	विशेषण	स+फल	गरेको कामको राम्रो परिणाम भएको	६७

सम्पादन मण्डलद्वारा कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको **मिथिला चित्रकला** निबन्ध पाठ आठमा छ । त्यसमा ७ वटा नम्बर र ४ पृष्ठमा समाप्त भएको देखिन्छ । यस पाठमा २७३ वटा शब्दहरू पाइयो । जसमा पाठमा तत्सम शब्द २६० वटा रहेको पाइयो । मिथिला चित्रकला निबन्धमा आवृत्ति भएका शब्दहरू निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

शब्द	आवृत्ति
प्रतीक	५
मिथिला	७
शान्ति	२
चित्रकला	८
केन्द्र	२
क्षेत्र	५
मैथिल	२
चित्र	५
हस्तान्तरण	२
नारी	८
लौकिक	२
वैभव	२
विष्णु	२
विवाह	३
शक्ति	२
संस्कृति	२
प्रयोग	२

सम्पादन मण्डलद्वारा कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको **मिथिला चित्रकला** निबन्ध १६ वटा शब्दहरू आवृत्ति भएको पाइयो ।

४.५ यन्त्रमानव

सम्पादन मण्डलद्वारा सम्पादित **यन्त्रमानव** कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको छ । यस निबन्धमा वर्तमान युग विज्ञान र प्रविधिको युग हो । विज्ञानले विविध क्षेत्रमा गरेको प्रगतिले वर्तमान युग सुविधायुक्त बन्न पुगेको छ । यन्त्रमानवको संरचना प्रक्रिया आफ्नो किसिमको हुन्छ । कामको प्रकृतिअनुसार यसमा मानिसका जस्ता भुजा, हत्केला र औंला जस्तै च्याप्ने र समात्ने औंलाहरू हुन्छन् । यसले विकिरणयुक्त स्थानमा काम गर्ने र वातावरणीय सन्तुलन कायम गर्न समेत सहयोग पुऱ्याउन सक्छ । दिनदिनै नयाँ कुराको खोज र अनुसन्धान गर्ने इच्छा राख्ने तथा नयाँ कुराको अनुभवमा रुचि लिनु मानिसको स्वभाव नै हो । यो एक अविस्मरणीय यन्त्रको रूपमा सर्वस्व चर्चित छ । त्यसबाट बढीभन्दा बढी सहयोग लिनु नै समयको माग हो भन्ने कुरा यस पाठबाट व्यक्त गरिएको पाइन्छ ।

शब्द	वर्ग	व्युत्पत्ति	अर्थ	पृष्ठ
संसार	नाम	सम्+सार	पृथ्वीको सम्पूर्ण भूभाग	१११
युद्ध	नाम	युध्+त	लडाई, भिडन्त	१११
केवल	क्रि.यो	मूल शब्द	त्यही मात्र, खाली	१११
श्रम	नाम	मूल शब्द	कुनै वस्तु उत्पादन गर्दा पर्ने शारीरिक शक्ति	१११
निमित्त	ना.यो	मूल शब्द	निमित्त लागि	१११
केवल	क्रि.यो.	मूल शब्द	निमित्त, लागि	१११
उपयोग	नाम	उप+योग	कुनै वस्तुलाई प्रयोगमा ल्याउने	१११
व्यवसाय	नाम	वि+अव+साय	जीवन निर्वाहका लागि गरिने	१११
उद्योग	नाम	उत्+योग	सामान उत्पादन गर्ने कारखाना	१११
निर्दयता	नाम	निर्+दय+ता	निष्ठुरता, दया नभएको	१११
विचार	नाम	वि+चार	कुनै विषयका बारेमा सोच्नु	१११
स्थान	नाम	स्थान+न	कुनै वस्तु अडिने ठाउँ	१११
दासप्रथा	नाम	दास+प्रथा	मानिसलाई पशुभैँ किनबेच गर्नु	१११
मानवता	नाम	मानव+ता	मान्छेमा हुने विशेषता	१११
कलङ्क	नाम	मूल शब्द	कुनै वस्तुमा लागेको दाग	१११
प्रथा	नाम	प्रथ्+आ	पहिलेदेखि चलिआएको चलन	१११
अन्त्य	नाम	अन्त+य	आखिर, पुछार	१११
प्रथा	नाम	प्रथ्+आ	पहिलेदेखि चलिआएको चलन	१११
मानव	नाम	मनु+अ	मनुका सन्तान	१११
दास	नाम	मूल शब्द	अरूबाट किनेर ल्याएको नोकर	१११
मानवता	नाम	मानव+ता	मानिसहरूमा हुने विशेषता	१११
रूप	नाम	मूल शब्द	कुनै वस्तुको बाहिरी स्वरूप	१११
गरिमा	नाम	गरु+इमा	गर्हकिलो पन	१११
विश्व	नाम	मूल शब्द	पृथ्वीका सम्पूर्ण भूभाग	१११
सर्वत्र	क्रि.यो.	सर्व+त्र	सबैतिर, सबै ठाउँमा	१११
स्वागत	नाम	सु+आगत	आगन्तुक पाहुना, मान्यजन आदि आउन लाग्दा देखाइने तत्परता	१११
यन्त्रदास	विशेषण	यन्त्र+दास	यान्त्रिक सामग्रीमा निर्भर	१११
उपयोगिता	नाम	उपयोगी+ता	कुनै कुराको विशेष उपयोगिता	१११
आधुनिक	विशेषण	आधुना+इक	अहिलेको, वर्तमानको	१११
शक्ति	नाम	शच्+ति	व्यक्ति प्राणी आदिमा हुने क्षमता	१११
दास	नाम	मूल शब्द	अरूबाट किनेर ल्याइएको नोकर	१११
यन्त्रमानव	नाम	यन्त्र+मानव	मानव जस्तो काम गर्ने एक प्रकारको यन्त्र	१११

वैज्ञानिक	विशेषण	विज्ञान+इक	विज्ञान सम्बन्धी	१११
सभ्यता	नाम	सभ्य+ता	सभ्य व्यक्तिमा हुने गुण	१११
शक्ति	नाम	शच्+ति	व्यक्ति, प्राणी आदिमा हुने क्षमता	१११
वर्तमान	विशेषण	वृत्+अ+मान	अहिले भइरहेको, चलिरहेको	१११
विज्ञान	नाम	वि+ज्ञान	कुनै विषयको अवलोकन र परीक्षणबाट प्राप्त हुने ज्ञान	१११
प्रविधि	नाम	प्र+विधि	विज्ञानको कुरालाई व्यवहारमा प्रयोग गर्ने विधि	१११
विविध	विशेषण	वि+विध्+अ	भिन्न किसिमको	१११
क्षेत्र	नाम	मूल शब्द	जमिन आदिले समेटेको परिधि	१११
प्रगति	नाम	प्र+गम्+ति	कुनै कार्य अगाडि बढेको स्थिति	१११
आविष्कार	नाम	आविष्+कार	नयाँ वस्तु वा सिद्धान्तको खोजी गरी प्रकाशमा ल्याउने काम	१११
संसार	नाम	सम्+सार	पृथ्वीको सम्पूर्ण भूभाग	१११
सम्पर्क	नाम	सम्+पर्क	कुसैसँग भेटघाट, भेट, मुलाकात	१११
सम्भव	विशेषण	सम्+भव	सम्भावना भएको	१११
माध्यम	नाम	मध्यम+अ	कामका लागि उपयोगी साधन	१११
विश्व	विशेषण	मूल शब्द	पृथ्वीको सम्पूर्ण भाग	१११
घटना	नाम	घटन+आ	अकस्मात् भएको कुनै गतिविधि	१११
विभिन्न	विशेषण	वि+भिन्न	धेरै थरीको	१११
समाचार	नाम	सम्+आचार	कुनै घटनासँग सम्बन्धित खबर	१११
सुविधा	नाम	सु+विधा	सामग्री सजिलै पाउँदाको अवस्था	१११
प्रविधि युग	नाम	प्रविधि+युग	प्रविधिको समय	१११
यातायात	नाम	यात+आयात	जाने, पठाउने र ल्याउने काम	१११
साधन	नाम	साध्+अन	कामका लागि आवश्यक सामान	१११
सुगम	विशेषण	सु+गम्+अ	सजिलै पुग्न सकिने	१११
क्षेत्र	नाम	मूल शब्द	जमिनले ओगटेको परिधि	१११
आशातीत	विशेषण	आशा+अतीत	आशा गरेको वा सोचेभन्दा बढी	१११
प्रगति	नाम	प्र+गति	कुनै काम अगाडि बढेको स्थिति	१११
कृषि	नाम	कृष्+ई	खनजोत गरी बालीनाली लगाउने	१११
उद्योग	नाम	उत्+योग	सामान उत्पादन गर्ने कारखाना	१११
बाणिज्य	नाम	बणिज्+य	खरिद तथा बिक्री गर्ने काम	१११
आदि	नाम	मूल शब्द	यस्तै अरू खालको थप कुरा	१११
क्षेत्र	नाम	मूल शब्द	जमिनको ओगटेको परिधि	१११
मानवीय	विशेषण	मानव+ईय	मानव सम्बन्धी	१११
जीवनपद्धति	नाम	जीवन+पद्धति	मानव सम्बन्धी	१११

सुखी	विशेषण	सुख+ई	जीवनशैली	१११
सम्पन्न	विशेषण	सम्+पद्+न	सम्पति प्रशस्त भएको	१११
आर्जन	नाम	आर्ज्+अन	पेसा वा व्यवसायबाट हुने फाइदा	१११
अभूतपूर्व	विशेषण	अभूत्+पूर्व	कहिल्यै नभएको वा देखा नपरेको	१११
ज्ञान	नाम	ज्ञा+न	चेतना	१११
निरन्तर	विशेषण	निर्+अन्तर	गति नटुटेको	१११
अनुसन्धान	नाम	अनु+सन्धान	कुनै कुराको खोज, जाँचबुझ	१११
परिणामस्वरूप	क्रि.यो	परिणाम+स्वरूप	परिणामको रूपमा	१११
यन्त्रमानव	नाम	यन्त्र+मानव	मानवले जस्तै काम गर्ने यन्त्र	१११
आविष्कार	नाम	आविष्+कार	नयाँ कुराको खोजी गर्ने काम	१११
महत्त्वपूर्ण	विशेषण	महत्त्व+पूर्ण	महत्त्व भएको	१११
कार्य	नाम	कृ+य	कसैले गरेको काम	१११
सफलता	नाम	सफल+ता	सफल हुँदाको अवस्था	१११
प्राप्त	विशेषण	प्र+आप्+त	फल, प्रतिफल, नतिजा	१११
परिणाम	नाम	परि+नमु+अ	कुनै कार्य वा गतिविधिको फल	१११
यन्त्रमानव	नाम	यन्त्र+मानव	मानवको जस्तो काम गर्ने यन्त्र	११२
स्वचालित	विशेषण	स्व+चालित	आफै सञ्चालन हुने	११२
यन्त्र	नाम	मूल शब्द	इन्धनबाट शक्ति पैदा भएर चल्ने	११२
वैज्ञानिक	विशेषण	विज्ञान+इक	उद्योगधन्दासँग सम्बन्धित	११२
औद्योगिक	विशेषण	उद्योग+इक	उद्योगधन्दा सम्बन्धी	११२
आदि	नाम	मूल शब्द	यस्तै अझ समान खालको थप	११२
विविध	विशेषण	वि+विधा	भिन्न किसिम	११२
निरन्तर	विशेषण	निर्+अन्तर	गति नटुटेको	११२
रूप	नाम	मूल शब्द	कुनै वस्तुको बाहिरी स्वरूप	११२
क्षेत्र	नाम	मूल शब्द	जग्गाले ओगटेको परिधि	११२
यन्त्रमानव	नाम	यन्त्र+मानव	मानवको जस्तो काम गर्ने यन्त्र	११२
संरचना	नाम	सम्+रचना	कुनै वस्तुको बनोट वा निर्माण	११२
प्रक्रिया	नाम	प्र+क्रिया	कुनै वस्तुको उत्पादनका लागि हुने विभिन्न दृश्य अदृश्य कार्य	११२
प्रकृति	नाम	प्र+कृति	आफै बनेको वस्तु	११२
भुजा	नाम	भुज्+आ	हात, बाहुली	११२
अङ्ग	नाम	मूल शब्द	शरीरको भाग	११२
आदि	नाम	मूल शब्द	सुरु, अरू पनि	११२
सञ्चालक	विशेषण	सम्+चाल्+अक	चलाउने वा सञ्चालन गर्ने	११२
माध्यम	नाम	मध्य+म	कुनै कामको लागि उपयोगी हुने	११२

कार्य	नाम	कृ+य	कसैले गरेको काम	११२
अनुसार	ना.यो	अनु+सार	बमोजिम, मुताविक	११२
सम्पादन	नाम	सम्+पाद्+अन	पुस्तकको भाषा वा विषयवस्तु हेरी प्रकाशनयोग्य बनाउने काम	११२
आवश्यकता	नाम	आवश्यक+ता	आवश्यक भएको स्थिति	११२
सञ्चालन	नाम	सम्+चाल्+अन	सङ्घसंस्थालाई गरिदिने काम	११२
नियन्त्रण	नाम	नि+यन्त्र+अन	निर्धारित ऐन वा नियमअनुसार कुनै कार्यको सञ्चालन	११२
बौद्धिक	विशेषण	बुद्धि+इक	बुद्धि भएको	११२
सन्देश	नाम	सम्+देश	कसैलाई पठाइएको विशेष खबर	११२
समुचित	विशेषण	सम्+उचित	धेरै दृष्टिले उचित	११२
निर्णय	नाम	निर्+नय	छलफलबाट निस्केको कुरा	११२
क्षमता	नाम	क्षम+ता	कुनै काम गर्न सक्ने योग्यता	११२
सुसञ्चालन	नाम	सु+सञ्चालन	उचित ढङ्गले चलाउने काम	११२
अतिरिक्त	विशेषण	अति+रिक्त	रहेको वा भएकोमा थप आय	११२
यन्त्रमानव	नाम	मूल शब्द	मान्छेजस्तै काम गर्ने एक यन्त्र	११२
वस्तु	नाम	मूल शब्द	पृथ्वी, ग्रहमा पाइने पदार्थ	११२
आदि	नाम	मूल शब्द	सुरु, अरूपनि	११२
यन्त्र	नाम	मूल शब्द	इन्धनबाट शक्ति भई चल्ने यन्त्र	११२
विद्युतीय	विशेषण	विद्युत्+इय	विद्युत शक्तिको उपयोगबाट टाढासम्म पठाउन सकिने विद्युतीय सञ्चार उठ्ने छाल	११२
तरङ्ग	नाम	मूल शब्द	पानीको सतहमा उठ्ने छाल	११२
प्राप्त	विशेषण	प्र+आप्+त	पाएको, लिइएको	११२
कार्यरूप	नाम	कार्य+रूप	कार्यको स्वरूप	११२
परिणत	विशेषण	परि+नत	एउटा वस्तु अर्को वस्तुमा बदल्नु	११२
संरचना	नाम	सम्+रचना	कुनै वस्तुको बनोट वा निर्माण	११२
क्षमता	नाम	क्षम+ता	कुनै काम गर्न सक्ने योग्यता	११२
इच्छा	नाम	इच्छ्+आ	कुनै कुराको प्राप्ती वा विनासका लागि मनमा उठ्ने चाहना	११२
एवम्	संयोजक	मूल शब्द	यस्तै प्रकारको यस्तै नै	११२
भावना	नाम	भाक्+अन्+आ	मनमा उत्पन्न हुने कल्पना	११२
व्यक्त	विशेषण	व्यक्+त	प्रकट भएको	११२
मानवीय	विशेषण	मानव+ईय	मानव सम्बन्धी	११२
प्रवृत्ति	नाम	प्र+वृत्ति	कुनै कामप्रति भुकाव, आकर्षण	११२
विकास	नाम	वि+कास	समाज वा संस्थाको भौतिक,	११२

			मानसिक, बौद्धिक उन्नति हुनु	
प्रयास	नाम	प्र+यास	कुनै कामका लागि गरिने कोसिस	११२
विभिन्न	विशेषण	वि+भिन्न	धेरै थरीको	११२
कार्य	नाम	कृ+य	कसैले गरेका काम, काज, क्रिया	११२
सम्पादन	नाम	सम्+पाद्+अन	पुस्तक आदिको भाषा हेरि प्रकाशका लागि योग्य बनाउने	११२
आधार	नाम	आ+धार	कुनै वस्तु अड्न वा रहने ठाउँ	११२
औद्योगिक	विशेषण	उद्योग+इक	उद्योगधन्दासँग सम्बन्धित	११२
प्रकार	नाम	प्र+कार	किसिम, वर्ग	११२
उद्योग	नाम	उद्+योग	सामान उत्पादन गर्ने कारखाना	११३
उत्पादित	विशेषण	उत्+पाद्+इत	उत्पादन गरिएको, उब्जाइएको	११३
वस्तु	नाम	मूल शब्द	पृथ्वीमा पाइने जुनसुकै पदार्थ	११३
आदि	नाम	मूल शब्द	आरम्भ, सुरुवात	११३
औद्योगिक	विशेषण	उद्योग+इक	उद्योग धन्दासँग सम्बन्धित	११३
वस्तु	नाम	मूल शब्द	पृथ्वीमा पाइने जुनसुकै पदार्थ	११३
उत्पादन	नाम	उत्+पाद्+अन	उब्जाउने वा उत्पन्न गर्ने काम	११३
रङ्ग	नाम	मूल शब्द	बाहिरी वर्ण वा विभिन्न स्वरूप	११३
धातु	नाम	मूल शब्द	क्रियाको पहिलो रूप/सुन, चाँदी	११३
कुशलता	नाम	कुशल+ता	कुनै कार्यमा नियुणता	११३
सम्पन्न	विशेषण	सम्+पद्+न(त)	सम्पत्ति प्रशस्त भएको, धनी	११३
औद्योगिक	विशेषण	उद्योग+इक	उद्योग धन्दासँग सम्बन्धित	११३
विभिन्न	विशेषण	वि+भिन्न	धेरै थरीको	११३
उद्योग	नाम	उद्+योग	कुनै सामान उत्पादन गर्ने उद्योग	११३
उल्लेखनीय	विशेषण	उत्+लेखनीय	उल्लेख गर्न सकिने	११३
भूमिका	नाम	भूमि+क+आ	कुनै कृतिको मुख्य विषयवस्तु सुरु हुनुभन्दा पहिले त्यसको बारेमा लेखिएको परिचयात्मक लेख	११३
निर्वाह	नाम	निर्+वह्+अ	जिविकोपार्जन गर्ने माध्यम	११३
उद्योग	नाम	उद्+योग	सामान उत्पादन गर्ने कारखाना	११३
अतिरिक्त	ना.यो.	अति+रिक्त	बाहेक, साथै	११३
रोचक	विशेषण	रुच्+अक	रुची हुने, चाख लाग्ने	११३
गीत	नाम	गी+त	गाउन सकिने लय मिलेको रचना	११३
क्रियाकलाप	नाम	क्रिया+कलाप	मानिस वा प्राणीको सामान्य जीवन चर्चा	११३
बालबालिका	नाम	बाल+बालिका	बालक र बालिका	११३

मनोरञ्जन	नाम	मनस्+रञ्जन	मन बहलाउने कार्य	११३
प्रदान	नाम	प्र+दान	सामग्री आदि कसैलाई दिने काम	११३
स्वागत	नाम	सु+आगत	आगन्तुक, पाहुना, मान्यजन आदि आउन लाग्दा देखाइने तत्परता	११३
सत्कार	नाम	सत्+कार	अतिथिको सम्मान, पाहुनाको सेवा	११३
ग्राहक	विशेषण	ग्रह्+अक	लिने, ग्रहण गर्ने	११३
आकर्षण	नाम	आ+कृष्+अन	आफूतिर तान्न सक्ने स्थिति	११३
प्रशस्त	विशेषण	प्र+शस्+त	धेरै पर्याप्त	११३
नामक	विशेषण	नाम+क	नाम भएको, नाउँको	११३
गृहकार्य	नाम	गृह+कार्य	घरको काम	११३
विद्यार्थी	नाम	विद्या+अर्थी	विद्याको चाहना राख्ने व्यक्ति	११३
अभिभावक	नाम	अभि+भावक	कसैको हेरविचार गर्ने व्यक्ति	११३
सचेत	विशेषण	स+चेत	चेतना भएको	११३
कार्य	नाम	कृ+य	कसैले गरेको काम	११३
विज्ञान	नाम	वि+ज्ञान	विज्ञानका कुरालाई व्यवहारमा प्रयोग गर्ने विधि	११३
विकास	नाम	वि+कास	कुनै व्यक्ति, समाज, संस्थाको उन्नति वा प्रगति हुनु	११३
प्रविधि	नाम	प्र+विधि	विज्ञानको कुरालाई व्यवहारमा प्रयोग गर्नका लागि	११३
आणविक	विशेषण	अणु+इक	अणुहरूबाट बनेको	११३
समुद्री	विशेषण	समुद्र+ई	समुद्रको, समुद्रमा हुने	११३
सम्पन्न	विशेषण	सम्+पद्+न(त)	सम्पत्ति प्रशस्त भएको, धनी	११३
नियन्त्रण	नाम	नि+यन्त्र+अन	नियम अनुसारको कुनै कार्य वा गतिविधिको सञ्चालन	११३
भूकम्प	नाम	भू+कम्प	पृथ्वीको कम्पन	११३
प्राकृतिक	विशेषण	प्रकृति+इक	प्रकृति सम्बन्धी	११३
प्रकोप	नाम	प्र+कोप	प्राकृतिक विनाशकारी हलचल	११३
समय	नाम	सम्+अय	मिनेट, घण्टा, दिनरात, हप्ता, महिना, वर्ष आदि	११३
अन्तरिक्ष	नाम	अन्तर+इक्ष	पृथ्वी वा ग्रह, नक्षत्र, ताराबीच रहेको खाली ठाउँ	११३
अनुसन्धान	नाम	अनु+सन्धान	कुनै कुराको खोज	११३
कार्य	नाम	कृ+य	काम विशेष	११३
सहयोग	नाम	सह+योग	कसैलाई गरिने मद्दत	११३
विकास निर्माण	नाम	विकास+निर्माण	देशको भौतिक पक्षको उन्नति र निर्माण	११३

सुरक्षा	नाम	सु+रक्षा	जोगाउने काम	११३
शल्यक्रिया	नाम	शल्य+क्रिया	रोग लागेको शरीरको अङ्गलाई चिरफार गर्ने काम	११३
संवेदनशील	विशेषण	संवेदन+शील	छिट्टै संवेदना उत्पन्न गर्ने	११३
कार्य	नाम	कृ+य	कसैले गरेको काम	११३
सहयोग	ना.यो.	सह+योग	कसैलाई गरिने मद्दत	११३
अपाङ्ग	वि./ना.	अप+अङ्ग	अङ्गभङ्ग भएको	११३
दुर्घटना	नाम	दुर्+घटना	अचानक क्षति हुने घटना	११३
स्थान	नाम	स्था+न	कुनै वस्तु अडिने ठाउँ, आधार	११३
वातावरणीय	विशेषण	वातावरण+इय	वातावरणसँग सम्बन्धित	११३
सन्तुलन	नाम	सम्+तुल्+अन	वस्तुको तौल वा मात्रा मिलाउने	११३
समेत	ना.यो.	मूल शब्द	कुनै वस्तु, व्यक्ति सहित	११३
विकिरण	नाम	वि+किरण	सूक्ष्म रङ्गमय किरण	११३
अनुसन्धान	नाम	अनु+सन्धान	कुनै कुराको खोज	११३
इच्छा	नाम	इच्छ्+आ	कुनै कुराको प्राप्त वा विनासको लागि मनमा उठ्ने चाहना	११३
अनुभव	नाम	अनु+भव	भोगेर आर्जन गरिने ज्ञान	११३
रुचि	नाम	रुच्+ई	खाने इच्छा, स्वाद, भोक	११३
स्वभाव	नाम	स्व+भाव	आफ्नोपन, निजीपन	११३
मानव	नाम	मनु+अ	मनका सन्तान	११३
रहस्यमय	विशेषण	रहस्य+मय	रहस्यले भरिएको	११३
क्रियाकलाप	नाम	क्रिया+कलाप	जीवन चर्चा लवाइ, खवाइ, बसाइ, हिँडाइ आदि	११३
रोचकता	नाम	रोचक+ता	रोचक हुँदाको स्थिति	११३
आदेश	नाम	आ+देश	कुनै कामका लागि ठूलाले सामालाई दिइने आदेश	११३
सम्पत्ति	विशेषण	सम्+पद्+ति	सम्पत्ति प्रशस्त भएको, धनी	११३
श्रम	नाम	मूल शब्द	कसैको अधिकारमा भएको चल र अचल धन	११३
समय	नाम	सम्+अय	मिनेट, दिन, हप्ता, महिना, वर्ष आदिको समय	११३
औद्योगिक	विशेषण	उद्योग+इक	उद्योग धन्दासँग सम्बन्धी	११३
अन्य	विशेषण	मूल शब्द	अर्को, अरू	११३
पालन	नाम	पाल्+अन	पाल्ने काम, भरण पोषण	११३
चमत्कार	नाम	चमत्+कार	देख्दा, सुन्दा छक्क लाग्ने काम	११३
बिना	ना.यो.	मूल शब्द	अभाव वा नभएको	११३

प्रगतिपथ	नाम	प्रगति+पथ	प्रगतिको बाटो, उन्नतिको मार्ग	११३
अग्रसर	विशेषण	अग्र+सर	कुनै काममा अघि बढ्ने	११३
निरन्तर	विशेषण	निर+अन्तर	कुनै काममा अघि बढ्ने	११३
सम्पन्न	विशेषण	सम्+पद्+त	सम्पत्ति प्रशस्त भएको, धनी	११३
विशेषण	नाम	वि+शिष्+अन	कुनै वस्तुमा पाइने विशेष गुण	११३
क्षेत्र	नाम	मूल शब्द	जमिन आदिले समेटेको परिधि	११३
लोकप्रिय	विशेषण	लोक+प्रिय	जनसमुदायमा प्यारो भएको	११३
लाभ	नाम	लभ्+अ	कुनै वस्तुबाट पाइने फाइदा	११३
भविष्य	नाम	भू+(इ)+स्य	वर्तमान भन्दा पहिलो समय	११३
द्विविधा	नाम	द्वि+विधा	सुविधा वा दुई विधा	११३
मनस्थिति	नाम	मन+स्थिति	मनको स्थिति	११३
आदेश	नाम	आ+देश	कुनै कामका लागि ठूलाले सानालाई दिइने आज्ञा	११३
सम्पन्न	विशेषण	सम्+पद्+न	प्रशस्त सम्पत्ति भएको, धनी	११३
उपयोग	नाम	उप+योग	कुनै वस्तुलाई प्रयोग गर्ने काम	११३
औद्योगिक	विशेषण	उद्योग+इक	उद्योग धन्दासँग सम्बन्धित	११३
उत्पादन	नाम	उत्+पाद्+अन	पृथ्वीमा पाइने जुनसुकै वस्तु	११३
प्रदान	नाम	प्र+दान	कसैलाई दिने काम	११३
सुविधा	नाम	सु+विधा	आवश्यक सामग्री सजिलै पाउने	११३
संविधान	नाम	सम्+विधान	देशको सञ्चालनका लागि बनाइएको कानून	११३
तुलना	नाम	तुल्+अन+आ	समानता र भिन्नतालाई दाँजे	११३
सुधार	नाम	सु+धार	गल्ती, कमजोरी हटाउने काम	११३
न्यूनतम	विशेषण	न्यून+तम	सबैभन्दा थोरै	११३
व्यवहार	नाम	व्यव+भार	कुनै व्यक्तिले कार्य योजना आदिमा गर्ने खर्चको भार	११३
सुरक्षा	नाम	सु+रक्षा	जोगाउने काम, बचाउने काम	११३
क्षतिपूर्ति	नाम	क्षति+पूर्ति	नोक्सानी बेहोर्ने वा भराउने काम	११३
औषधी	नाम	ओषध+ई	रोग निको पार्ने औषधि	११३
उपचार	नाम	उप+चार	रोगबाट छुटकाराका पाउने उपाय	११३
सञ्चयकोष	नाम	सञ्चय+कोष	मासिक तलबबाट केही अंश कट्टा गरी जम्मा गरिएको कोष	११३
उपदान	नाम	उप+दान	सेवाबाट राजीनामा गरेमा प्राप्त एक मुष्ट रकम	११३
निवृत्तभरण	नाम	निवृत्त+भरण	नोकरीबाट अवकाश लिएपछि	११३

			जीवन निर्वाहका पाइने सुविधा	
आर्थिक	विशेषण	अर्थ+इक	आर्थी, आर्थिक कारोबार	११३
समस्या	नाम	समस्या	समाधान गर्न गाह्रो कुनै विषय	११३
उद्योगपति	नाम	उद्योग+पति	कल कारखानाको मालिक	११३
निर्धारित	विशेषण	निर्+धृ+इत	निर्धारण गरिएको	११३
औद्योगिक	विशेषण	उद्योग+इक	उद्योगधन्दासँग सम्बन्धित	११३
वृद्धि	नाम	वृध्+ति	बढ्ने काम	११३
उपयोगी	विशेषण	उपयोग+ई	उपयोगमा आउने	११३
साधन	नाम	साध्+अन	कुनै काम गर्ने सामन	११३
सुविधा	नाम	सु+विधा	आवश्यक सामग्री सजिलै पाउँदाको अवस्था	११३
विरोध	नाम	वि+रोध	कसैको कार्यप्रति प्रतिरोध	११३
कार्यक्रम	नाम	कार्य+क्रम	विशेष गतिविधि, समारोह, उत्सव	११३
आज्ञाकारी	विशेषण	आज्ञा+कारी	आज्ञा अनुसार गर्ने, आज्ञा मान्ने	११३
अनुचर	नाम	अनु+चर	सेवक, नोकर	११३
कठिन	विशेषण	कठ्+इन	कुनै काम गर्न गाह्रो	११३
विषक्त	विशेषण	विष+अक्त	विष मिसिएको, विष भरिएको	११३
हिमपात	नाम	हिम+पात	जाडो ठाउँमा हिउँ बर्सने काम	११३
समुद्री	विशेषण	समुद्र+ई	समुद्रको, समुद्रमा हुने	११३
लोकप्रिय	विशेषण	लोक+प्रिय	लोक वा समुदायमा प्यारो भएको	११३
सन्दर्भ	नाम	सम्+दर्भ	कुनै विषय, विचार आदिको	११३
स्वचालित	विशेषण	स्व+चालित	आफै सञ्चालक हुने	११४
शताब्दी	नाम	शत्+ब्द+ई	सय वर्षको अवधि	११४
वैज्ञानिक	विशेषण	विज्ञान+इक	विज्ञान सम्बन्धी, विज्ञानको	११४
क्रियाकलाप	नाम	क्रिया+कलाप	प्राणीको सामान्य जीवनचर्या	११४
उल्लेख	नाम	उल्+लेख	तोकेर भन्ने वा लेख्ने काम	११४
निर्माण	नाम	निर्+मान	आकारमा ढाल्ने काम	११४
स्वागत	नाम	सु+आगत	पाहुना आउँदाको सत्कार	११४
सत्कार	नाम	सत्+कार	अतिथिको सम्मान	११४
सहयोग	नाम	सह+योग	कसैलाई गरिने मद्दत	११४
नाटककार		नाटक+कार	नाटक रचना गर्ने व्यक्ति	११४

सम्पादन मण्डलद्वारा कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको **यन्त्रमानव** निबन्ध पाठ १४ मा छ। त्यसमा १० वटा नम्बर वा ६ पृष्ठमा समाप्त भएको देखिन्छ। यस पाठमा २८६ शब्दहरू रहेका छन्। जसमध्ये २७९ वटा तत्सम शब्दहरू रहेका छन्।

यन्त्र मानव निबन्धमा आवृत्ति भएका शब्दहरू निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

शब्द	आवृत्ति
यन्त्रमानव	५
दास	३
क्षेत्र	४
औद्योगिक	७
उद्योग	४
वस्तु	३
सञ्चालन	२
सुविधा	३
मानवता	२
मानवीय	२
अनुसन्धान	२
प्रथा	३
वैज्ञानिक	३
यन्त्र	२

सम्पादन मण्डलद्वारा कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको यन्त्रमानव निबन्धमा १४ वटा आवृत्ति शब्दहरू रहेको पाइयो ।

अध्याय पाँच : निष्कर्ष र सुझाव

५.१ निष्कर्ष

जुनसुकै अध्ययनको सारतत्त्व वा निचोड नै निष्कर्ष हो । निष्कर्षको कुनै पनि अध्ययनलाई एउटा निश्चित टुङ्गोमा पुऱ्याउने गर्दछ । यसकै आधारमा कुनै पनि अध्ययनको औचित्य र महत्त्व पनि भल्किने गर्दछ । अध्ययनका क्रममा भएका विभिन्न वर्णन, विश्लेषणबाट निस्कने सारपूर्ण निचोड निष्कर्षका रूपमा आउने भएकाले निष्कर्षमा नपुगेको अध्ययन अर्थपूर्ण हुँदैन । त्यसैले अध्ययनको निष्कर्षलाई निम्नअनुसार समावेश गरिएको छ ।

कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तक समावेश गरिएका दुईवटा निबन्ध र कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिए तीनवटा निबन्धहरूका तत्सम शब्दको अध्ययन तथा विश्लेषणबाट प्राप्त निष्कर्षलाई बुँदागत रूपमा निम्नअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- शोधपत्रको सुरुमा भाषा, शब्द, शब्द वर्गीकरण शीर्षक, प्रयोजन आदिलाई प्रस्तुत गरिएको,
- संस्कृत भाषाबाट जस्ताको तस्तै, रूप नफेरिइ नेपाली भाषामा आएको शब्दलाई तत्सम शब्द भनिएको,
- शब्दलाई, स्रोत, बनोट र कार्यका आधारमा वर्गीकरण गरिएको,
- शब्दलाई स्रोतको आधारमा मौलिक र आगन्तुक गरी दुई भागमा वर्गीकरण गरिएको र तत्सम शब्द मौलिक शब्दभित्र रहेको,
- बनोटको आधारमा शब्दलाई मूल र व्युत्पन्न र कार्यका आधारमा विकारी र अविकारी भनी वर्गीकरण गरिएको,
- तत्सम शब्दको अर्थ र तात्पर्यलाई प्रष्ट पारिएको,
- तत्सम शब्दहरूलाई शब्द, वर्ग, व्युत्पत्ति, अर्थ, पाठ र पृष्ठसङ्ख्या समेत उल्लेख गर्दै वर्णानुक्रममा राखिएको,
- कुन पाठमा जम्मा कति शब्द रहेको, त्यसमध्ये कति तत्सम शब्द रहेको, तत्सम शब्दको प्रयोगको प्रतिशाङ्क स्थिति कति रहेको र कुन पाठमा कुन कुन शब्द कति पटक आवृत्ति भएको भन्ने कुरा तालिका सहित पुष्टि गरिएको,
- तत्सम शब्दहरूको वर्ग अन्तर्गत नाम, विशेषण, क्रियायोगी र संयोजक आदिको आधारमा छुट्याइएको,

- कक्षा नौ र दशको निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको व्युत्पादन हुने शब्दहरूको व्युत्पत्ति प्रक्रिया देखाइएको र नहुने मूल शब्दलाई जस्ताको तस्तै राखिएको ।

५.२ सुभावहरू

कक्षा नौ र दशको निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययन विश्लेषणबाट निकालिएको निष्कर्षको आधारमा निम्नलिखित सुभावहरू प्रस्तुत गरिएको छ :

- कुनै पाठमा ज्यादै र कुनै पाठमा कम तत्सम शब्दको प्रयोग भएको देखिन्छ तर यसो नभएर समान तत्सम शब्दको प्रयोग भएको निबन्धहरू समावेश गरिनुपर्दछ ।
- अपठ्यारा तत्सम शब्दहरूको आवृत्ति भइरहे विद्यार्थीहरूलाई सहज हुने थियो ।
- सबै निबन्धको अन्त्यमा कठिन तत्सम शब्दहरूको शब्दार्थ स्तम्भ राखिनु पर्ने देखिन्छ ।

५.३ उपयोगिता

प्रस्तुत अध्ययन माध्यमिक शिक्षा अन्तर्गत कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकका निबन्ध विधामा तत्सम शब्दहरूको अध्ययन र कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा तत्सम शब्दहरूको अनुसन्धान कार्य सम्पन्न गर्दा आगन्तुक शब्दहरूको क्षेत्रमा त्यति धेरै अनुसन्धान नभएको तथ्यलाई अघि सारेर यो कार्य सम्पन्न गरिएको छ । यो शोध कार्यको निम्न प्रकारको उपयोगिताको अपेक्षा राख्न सकिन्छ :

- कक्षा नौ र दश मा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूलाई नेपाली भाषामा प्रचलनमा रहेका शब्दहरूमा के कस्ता तत्सम शब्दहरूको प्रयोग रहेको छ भनी पहिचान गर्न सक्ने देखिन्छ ।
- कक्षा नौ र दशको नेपाली अध्यापन गर्ने शिक्षकहरूलाई प्रयुक्त निबन्ध विधामा रहेका तत्सम शब्द पहिचान गरी शिक्षण गर्न सहयोग मिल्ने देखिन्छ ।
- निबन्ध विधाहरूमा प्रयोग भएका तत्सम शब्दहरूको भाषा स्रोत पत्ता लगाइ नेपाली भाषामा कुनकुन भाषाबाट शब्दहरू सापटीको रूपमा आएका छन् भन्ने पत्ता लाग्ने देखिन्छ ।
- तत्सम शब्दको प्रयोगको स्थितिलाई हेरेर नेपाली भाषाको इतिहासलाई बुझ्न सकिने देखिन्छ ।
- तत्सम शब्दहरूको प्रयोगको दृष्टिले कुन निबन्धकारले बढी तत्सम शब्दको प्रयोग गरेका छन्, जानकारी पाउन सकिने देखिन्छ ।

- तत्सम शब्दहरूको प्रयोगको दृष्टिले कुन निबन्ध विधामा बढी तत्सम शब्दको प्रयोग भएको छ र कुन निबन्धमा कम प्रयोग भएको छ जानकारी पाउन सकिने देखिन्छ ।
- शब्दवर्गको दृष्टिकोणले कुन शब्दवर्ग अन्तर्गतका शब्दहरू बढी आगन्तुक रूपमा भाषामा भित्रिँदा रहेछन् भनी जानकारी लिन सकिने देखिन्छ ।
- कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश भएका निबन्ध विधामा प्रयोग भएका आगन्तुक शब्दको मात्र नभएर भाषा पाठ्यपुस्तकका परिस्कार एवम् परिमार्जन गर्नमा थोरै भए पनि टेवा पुऱ्याउन सकेको खण्डमा यो अनुसन्धानको ठूलो शैक्षिक उपलब्धि रहने कुरामा विश्वास गर्न सकिन्छ ।

५.३.१ कार्यान्वयन तह

- क) पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दको भाषा स्रोत तथा त्यसको सठिक अर्थ पत्ता लगाई शिक्षण गर्दा शिक्षण बढी प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।
- ख) विद्यार्थीहरूलाई क्रियाकलाप गराउँदा यस प्रकारको तरिकाप्रति बढी जोड दिएको खण्डमा विद्यार्थीहरूको शब्द ज्ञान बढ्ने देखिन्छ ।
- ग) तत्सम शब्दहरूको शब्दवर्ग छुट्याई शिक्षण गरेमा विद्यार्थीहरूले कुन शब्दवर्ग अनुसारका शब्दहरू बढी मात्रामा भाषाले सापटी लिन्छ भन्ने ज्ञान पाउने देखिन्छ ।
- घ) भाषा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिने शब्दभण्डारको नियमित अध्ययन अनुसन्धान गर्ने बानीको विकास गर्नमा यस अनुसन्धानले मद्दत गर्ने देखिन्छ ।
- ङ) भाषा पाठ्यपुस्तक अन्तर्गत तत्सम शब्द सम्बन्धी विभिन्न योजनाहरू निर्माण गरी सोहीअनुसार प्रभावकारी शिक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५.३.२ नीति निर्माण तह

- क) भाषा सम्बन्धी पाठ्यपुस्तक तयार गर्दा नीति निर्माण गर्ने सम्बन्धित निकायले शब्द स्रोतको छनौटमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । निबन्ध विधा आफैँमा आस्वादानात्मक विधा भएकाले निबन्धकारले स्वभाविक रूपमा शब्दहरूको प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ तर निबन्ध छनौट गर्ने निकायले तत्सम, तत्भव तथा आगन्तुक शब्दहरूमा सन्तुलन रहेका निबन्धहरू छनोट गरेको खण्डमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूको शब्द भण्डारमा वृद्धि हुने देखिन्छ ।

- ख) तत्सम शब्दहरूको दृष्टिले निबन्धहरू छनोट गर्दा कुनै निबन्धमा अत्यधिक शब्द कुनैमा न्यून शब्द पर्ने खालका निबन्धहरू नछानेर तत्सम शब्दहरूको सन्तुलन मिलेका निबन्धहरू राख्नुपर्ने देखिन्छ ।
- च) पाठ्यपुस्तकमा रहेका तत्सम शब्दको अर्थ दिँदा अर्थसहित ती शब्दको भाषा स्रोत खुलाई लेखी दिएको खण्डमा विद्यार्थीहरूलाई तत्सम शब्दको भाषा स्रोतबारे जानकारी हुने देखिन्छ ।
- छ) शब्दवर्गको दृष्टिले नाम, विशेषण, क्रियाविशेषण, विस्मयादिबोधक लगायत अन्य शब्दवर्गका शब्दहरू पनि राख्नुपर्ने देखिन्छ ।

५.३.३ भावी अनुसन्धान

अध्ययन क्रममा शिक्षा क्षेत्रमा नयाँनयाँ आयाम थप्ने तथा उन्नति र प्रगतिको सूत्रधारको रूपमा रहेको अनुसन्धानको शैक्षिक क्षेत्रमा उच्च स्थान रहेको छ । शब्द भण्डार जस्तो बृहत् क्षेत्रमा विभिन्न शोध अनुसन्धान भएका होइनन् तर कक्षा नौ र दशको अनिवार्य नेपाली विषयमा रहेका तत्सम शब्दसँग सम्बन्धित रहेर अनुसन्धान हुन बाँकी नै देखिन्छ । अनुसन्धान गर्नुपर्ने सम्भाव्य विषयवस्तु र शीर्षकहरू निम्न लिखित छन् :

- कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दको विश्लेषण ।
- कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कविता विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दको अध्ययन ।
- कक्षा नौ र दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको जीवनी विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दको अध्ययन तथा विश्लेषण ।

सन्दर्भसूची

- अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०६९), **माध्यमिक शिक्षक दिग्दर्शन**, बागबजार, काठमाडौं : आशिष बुक्स हाउस प्रा.लि. ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५५), **समसामयिक नेपाली व्याकरण**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज र बद्रीविशाल भट्टराई (२०७०), **प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- कार्की, निलु (२०६८), **माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन** (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), कीर्तिपुर, काठमाडौं : त्रि.वि., नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ।
- खनाल, चक्रपाणि (२०६४), **भाषाविज्ञान शब्दकोश**, विराटनगर : सरस्वती प्रकाशन ।
- खतिवडा, तीर्थराज र शान्तिराम ढकाल (२०६९), **नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण**, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन प्रा.लि. ।
- खड्का, गोमाकुमारी (२०६७), **कक्षा ११ को सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययन** (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), इटहरी, सुनसरी : जनता बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि. ।
- दाहाल, शान्ता (२०६७), **कक्षा ११ को सबैको नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा प्रयुक्त तत्सम शब्दहरूको अध्ययन** (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), इटहरी, सुनसरी : जनता बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि. ।
- नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, शिक्षा विभाग, **कक्षा नौ र दशको नेपाली**, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।
- नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय (२०६६), **नेपाली बाल शब्दकोश**, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।
- न्यौपाने, टड्कप्रसाद (२०५३-५४), **अनिवार्य नेपाली**, काठमाडौं : जय बुक डिपो ।
- बराल, कृष्णहरि र अन्य (२०६६), **माध्यमिक नेपाली व्याकरण अभिव्यक्ति र अभ्यास**, काठमाडौं : तलेजु प्रकाशन ।

वराल, कृष्णहरि र नेत्र अटम (२०६६), व्याकरण अभिव्यक्ति र अभ्यास, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

भट्टराई, रामप्रसाद (२०६५), भाषिक अनुसन्धान विधि, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।

भट्टराई, डी.पी. (२०६२), माध्यमिक नेपाली व्याकरण र अभिव्यक्ति, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

लम्साल, रामचन्द्र र अन्य (२०६५), साधारण नेपाली, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।

शर्मा, वसन्तकुमार र विनयकुमार शर्मा (२०६८), शब्दार्थ नेपाली शब्दसागर, काठमाडौं, शब्दार्थ प्रकाशन ।

शर्मा, वसन्तकुमार (२०६३), नेपाली शब्दसागर, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।